

ZESZYTY SŁAWIENSKIE

II - 2004

**Zeszyty
Sławieńskie
II 2004**

Sławno 2004

Redaktor: Jan Sroka

Na okładce: winieta Sławna z mapy Lubinusa, 1618

Copyright by Wydawnictwo „Magraf” i autorzy

**Wydawca: Wydawnictwo „Margraf”, 76-100 Sławno,
ul. A. Cieszkowskiego 12 d, tel. ++ 48 59 810-70-99**

Email: maria_poprawska@poczta.onet.pl

Druk: BOXPOL, 76-200 Słupsk, ul. Wiejska 28

ISSN: 1731-9331

Spis treści / Inhaltsverzeichnis

Józef Lindmajer: Szkoła miejska w Sławnie od końca XVIII wieku do 1914 roku. Część druga

Die Stadtschule in Schlawe von Ende des 18.Jh. an bis 1914. Teil 2.

Ewa Gwiazdowska: Ikonografia miasta Sławna w zasobie Instytutu Herdera w Marburgu

Ikonographie der Stadt Schlawe in der Sammlung des Herder Institutes in Marburg

Krzysztof Bukowski : Zabójstwo Willego i Margaret Zedler oraz Heleny Engler w dniu 9 marca 1945 roku w Sławnie w dokumentach Oddziałowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Gdańsku

Die Ermordung von Willi und Margaret Zedler so wie Helene Engler am 9. März 1945 in Schlawe/Sławno. Zusammenstellung der Dokumentation, die sich in der Kommission zur Aufdeckung von Gewalttaten gegen das polnische Volk während des Krieges befindet

Tomasz Drzazga: Kościół p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Rusinowie

Die Marienkirsche in Rützenhagen

Anna Roguska: Tereny zielone Sławna

Grunanlagen in Sławno

Bibliografia wydawnictw o Sławnie za lata 2001-2004

Zusammenstellung der Veröffentlichungen über die Stadt Sławno von 2001 bis 2004

Józef Lindmajer

Szkoła miejska w Sławnie od końca XVIII wieku do 1914 roku

Część druga¹

1. Liczba dzieci i liczebność klas

Wzrost liczby dzieci uczęszczających do miejskiej szkoły powszechnej następował bardzo wyraźnie do połowy lat sześćdziesiątych XIX wieku. Jak łatwo wywnioskować na podstawie danych zawartych w tabeli 1 osiągnięta wówczas liczebność stanu uczniowskiego okazała się być już – pomijając niewielkie wahania – wielkością maksymalną odzwierciedlającą nie tyle aktualne możliwości kształtującego się potencjału demograficznego Sławna, który systematycznie przyrastał, co – przed wszystkim – informujący (pośrednio) o strukturze wiekowej mieszkańców tego miasta, unaoczniając, konkretnie, spadek odsetka dzieci w wieku szkolnym (do 14 lat), a zatem i postępujący z wolna proces starzenia się społeczeństwa miasta.

Między 1832 a 1867 rokiem wzrost liczby dzieci w sławieńskiej szkole powszechnej wyniósł 208 proc., a w tym czasie ludność Sławna zwiększyła się tylko o ok. 165 proc.; w latach 1867-1900 odpowiednio: 100-101 proc. i 124-125 proc.; w latach 1900-1905 odpowiednio: 103 i 105 proc., a więc był to już wskaźnik zrównoważony².

Dokonane na rzecz szkoły dwie pierwsze inwestycje w XIX wieku (1821 i 1856 r.) okazały się już na bieżąco daleko niewystarczające, chroniące zaledwie przed grożącą degradacją podstawowe warunki oraz możliwości kształcenia, należące i tak do bardzo niekorzystnych. W latach 1859 i 1869 roku wyszły zarządzenia władz rejencji koszalińskiej zawierające normatywy budowlane dla szkolnych obiektów dydaktycznych, dotyczące także standardów wyposażenia, sprzętu, mebli uczniowskich i ich ustawienia. W szkołach elementarnych izby lekcyjne powinny były mierzyć co najmniej 10 stóp wysokości (= 3,0-3,1 metra), posiadać powierzchnię nie mniejszą niż

---

¹ Część pierwsza zamieszczona w: „Dorzecze” Nr 11/12, Sławno 2001/2002, s. 5-13.

² Obliczenie własne na podstawie danych o liczbie uczniów z tab. 1 i wielkości zaludnienia miasta, (w:) *Dzieje Sławna*, praca zbiorowa pod red. J. Lindmajera, Słupsk 1994, s. 233 (tab. 2).

200 stóp² (= ok. 63 m²) z przeznaczeniem dla – średnio – 33 uczniów³. Ustawodawstwo w tym zakresie wyprzedziło aktualne możliwości i warunki inwestycyjno-kadrowe w pruskim szkolnictwie elementarnym. Bardzo szybko, bo już w 1872 roku, w nowych przepisach, odzwierciedlających rzeczywistość i praktykę dnia codziennego, władze zastrzegły, że w klasie o podanej minimalnej powierzchni nie może uczyć się jednocześnie więcej niż 80 dzieci; w przeciwnym razie należało przewidzieć prowadzenie lekcji i w godzinach popołudniowych⁴. Przed 1872 rokiem w Prusach istniały szkoły, w których na jednego nauczyciela wypadało po 100, a nawet do 200 dzieci⁵. Na terenie rejencji koszalińskiej jeszcze w 1882 roku było 106 szkół elementarnych, w których na jednego nauczyciela wypadało średnio powyżej 100 uczniów (z tego w 8 szkołach ponad 140 uczniów)⁶. Z tych przyczyn nauka była niekiedy trzystopniowa, trwająca po 2-3 lata, zwłaszcza w małych miastach, gdzie z braku nauczycieli, a także pomieszczeń, dzieci z nierównoległych oddziałów siedziały wspólnie w tych samych klasach, zaś nauczyciel zajmował się jednocześnie zróżnicowanymi grupami uczniów na zmianę.

Tabela 1

Liczba dzieci uczących się w sławieńskiej miejskiej szkole powszechnej w latach 1832-1906

Rok	Chłopcy	Dziewczynki	Ogółem	Rok	Chłopcy	Dziewczynki	Ogółem
1832			365	1895	384	347	731
1849			581	1896	409	378	787
1867			759	1898	396	364	760
1875			665*	1899	393	373	766
1881			650*	1900	394	369	763
1883	360	372	732	1901	375	388	763
1884	388	383	771	1902	378	384	762

³ Bericht über die Verwaltung und den Stand des Medizinal- und Veterinärwesens des Regierungsbezirks Cöslin für das Jahr 1873, Cöslin 1875, s. 37-38. Każda szkoła musiała posiadać własną studnię. Fünfter Generalbericht über das Sanitäts- und Medizinal-Wesen im Regierungsbezirk Coeslin, umfassend die Jahre 1886, 1887, 1888, 1889, Berlin 1890, s. 111. Przeliczenie stóp na metry według I. Ihnatowicz, *Vademecum do badań nad historią XIX i XX wieku*, I, Warszawa 1967, s. 34.

⁴ Bericht, jw., s. 38.

⁵ W. Czaplinski, A. Galos, W. Korta, *Historia Niemiec*, wyd. II, Wrocław-Warszawa-Kraków 1990, s. 588.

⁶ Archiwum Państwowe w Koszalinie (dalej: AP Kosz.), Zespół: Regierung Köslin (dalej: Reg. K.), Acc. 16/44 Nr 29, f. 42 v.

1887			761	1903	394	393	787
1889	377	374	751	1904	402	388	790
1891	346	364	710	1905	427	361	788
1893	356	362	718	1906	427	370	797
1894	372	372	744				

Uwaga: * – liczby te odnoszą się do dzieci z pięciu klas szkoły miejskiej; trzeba jeszcze uwzględnić ok. 100 dzieci uczących się w dwóch klasach elementarnej szkoły bezpłatnej.

Źródło: K. Bock, *Ein Beitrag*, s. 7; Tabellen und amtliche Nachrichten über den Preussischen Staat für das Jahr 1849, Bd. II (Berlin 1851), s. 462-463; V. Hoyer, *Territorial-Geschichte und statistische Beschreibung des Cösliner Regierungsbezirks*, Cöslin 1868, s. 144; A. Stoebbe, *Chronik*, s. 168, 263; Siebenter Jahresbericht, 1878/79, s. 8; Verwaltungsbericht des Magistrats zu Schlawe über die städtischen Verhältnisse pro 1884/85, s. 6; tamże, 1888/89, s. 16; tamże, 1891/92, s. 13; tamże, 1893/94, s. 18; tamże, 1894/95, s. 16; tamże, 1896/97, s. 12-13; Bericht des Magistrats zu Schlawe über die Verwaltungsverhältnisse der Stadt Schlawe für das Jahr 1900/1901, s. 15-16; tamże, 1901/1902, s. 13; tamże, 1902/1903, s. 15-16; tamże, 1904/1905, s. 13; tamże, 1906, s. 22; Ostpommersche Heimat. Beilage der „Zeitung für Ostpommern“ 1936, Nr 28.

Efektywność nauczania w sławieńskiej szkole powszechnej – mierzona średnią liczbą dzieci na jednego nauczyciela czy też na izbę lekcyjną – poprawiała się, lecz bardzo powoli – aż do początku ostatniego dziesięciolecia XIX wieku (1891 r. – dodatkowe klasy w rozbudowanej szkole). W 1832 roku brany tu pod uwagę wskaźnik na nauczyciela i klasę wyniósł 72 (średnia dla szkoły miejskiej i bezpłatnej), w 1849 roku na jednego nauczyciela 65⁷, w 1867 roku 63 uczniów, w 1875 roku na nauczyciela szkoły miejskiej 66-67, w szkole bezpłatnej ok. 50 dzieci⁸. Dla przykładu w 1858 roku w miejskiej szkole w Lęborku na jednego nauczyciela przypadało aż 115 dzieci⁹, w szkole miejskiej w Świdwinie w 1861 roku 86 dzieci¹⁰. Średnia dla szkół

⁷ Przykładowo w 1849 r. na jednego nauczyciela szkoły elementarnej w rejencji kwidzyńskiej wypadało po 72 uczniów. Z. Boras, R. Walczak, A. Wędzki, *Historia powiatu waleckiego*, Poznań 1961, s. 247.

⁸ Obliczenia własne na podstawie danych z tab. 1 i tab. 2.

⁹ Heimat – Kalender für den Kreis Lauenburg i.P., 1929, s. 76.

¹⁰ A. Zechlin, *Geschichte der Stadt und des Kreises Schivelbein in chronologischer Form*, Schivelbein 1890, s. 73.

powszechnych na terenie rejencji koszalińskiej w 1878 roku to 66 uczniów, w 1882 roku 62¹¹. W okresie 1896-1904 w szkole sławieńskiej liczba dzieci na jednego nauczyciela wzrosła z 52 do 61, co było wynikiem niekorzystnej fluktuacji wśród zatrudnionej kadry pedagogicznej (por. tab. 2). Następnie ten współczynnik, jakże ważny z punktu widzenia efektywności nauczania, ustabilizował się w granicach 50-53 (lata 1906-1910), a uległ wyraźnej poprawie w latach 1914-1916, kiedy to spadł z 45 do 40 uczniów¹².

Za nieco mniej korzystne dla procesu nauczania należy uznać średnie dane o liczbie uczniów przypadających na jedną izbę lekcyjną. Obliczenia dowodzą, że zmieniały się one w ciągu XIX wieku. Do połowy lat siedemdziesiątych możemy odnotować pozytywny kierunek zmian; między 1832 a 1875 rokiem liczebność spadła z 72 do 64; ujmując razem uczniów w pierwszym bezpłatnym oddziale elementarnym i drugim – w szkole miejskiej. Wiemy też, że w 1875 roku nieco lepsze warunki do nauczania panowały w oddziale miejskim, bowiem przypadało tam po 55 uczniów na salę lekcyjną¹³. Oznaczało to zagęszczenie mniejsze niż istniejące, na przykład, w szkole miejskiej i bezpłatnej w Słupsku; licząc łącznie wynosiło ono tam w 1874 roku 67, w 1877 roku 71-72 uczniów na jedną izbę lekcyjną¹⁴. Po rozbudowie w Sławnie szkoły w 1891 roku wskaźnik zagęszczenia spadł do 51, zaś w latach 1900-1906 wzrósł do 56. W publicznych szkołach podstawowych Słupska wyniósł on w 1910 roku 51¹⁵,

---

¹¹ AP Kosz., Reg. K., Acc. 16/44 Nr 29, f. 42 v.

¹² Obliczenie własne na podstawie danych z tab. 1 i tab. 2 przy założeniu (szacunek), że w latach 1906-1916 ogólna liczba wahała się nieznacznie w granicach 800-820.

¹³ Obliczenia własne na podstawie danych z tab. 1 i tab. 2.

¹⁴ Obliczenie własne na podstawie J. Lindmajer, (w:) *Historia Słupska*. Praca zbiorowa pod red. S. Gierszewskiego, Poznań 1981, s. 323-324 (w oparciu o Bericht über die Verwaltung u. den Stand der Stadtgemeinde Stolp; dalej: Bericht-Stolp), 1872-1874, s. 37-38; tamże, 1875-1878, s. 26. Pod tym względem miejskie szkolnictwo powszednie w Słupsku wyprzedziło Sławno po wybudowaniu dużego gmachu drugiej szkoły w latach 1884-1886 (24 izby lekcyjne). Bericht, jw., 1884-1887, s. 41 (szkoła w Słupsku przy dzisiejszej ul. Deotyminy).

¹⁵ Obliczenie własne w oparciu o dane z tab. 1 i uwzględnieniu wszystkich klas w rozbudowanej szkole (dla Sławna) i na podstawie Bericht-Stolp, 1910/11, s. 93-94 (dla Słupsku).

natomiast w dwuklasowej szkole wiejskiej w Tychowie (koło Sławna) w 1916 roku: 66 i 78¹⁶.

Podane dotąd średnie liczby dzieci uczących się w jednej klasie nie odzwierciedlają wyraźnego zróżnicowania na poszczególnych rocznikach. Im wyższa była klasa, tym mniejsza liczba dzieci, co niosło za sobą poprawę efektywności nauczania. Potwierdzimy to na podstawie dwóch ujęć statystycznych. Pierwsze – to ustalone przeciętne o liczbie uczniów i uczennic w klasie początkowej (VI), ostatniej elementarnej (III B), dopóki ona istniała, i w klasie kończącej sześćioletni okres nauki w szkole powszechnej (I).

Średnia liczebność z lat 1888/89, 1891/92 i 1893/94 wyniosła: w klasie VI – 74 uczniów i 63 uczennic (= 100 proc.); w klasie III B odpowiednio – 53 i 55 (= 72 i 87 proc.); w klasie I odpowiednio – 23 i 27 (= 32 i 43 proc.). Średnia obliczona dla lat 1894/95, 1895/96, 1896/97 to: w klasie VI – 69 chłopców i 61 dziewczynek (= 100 proc.); w klasie III B odpowiednio – 63 i 54 (= 91 i 89 proc.); w klasie I odpowiednio – 25 i 35 (= 36 i 57 proc.)¹⁷. W jednolitej szkole siedmioklasowej (VII – I, bez zróżnicowanej klasy III na B i A) średnia dla lat 1899/1900 – 1901/1902 wyniosła: w klasie VII – 60 chłopców i 60 dziewczynek (= 100 proc.), w klasie I odpowiednio – 43 i 41 (= 72 i 68 proc.)¹⁸. I wreszcie średnia dla lat 1902/1903, 1903/1904 oraz 1904/1905 to w klasie VII – 68 chłopców i 61 dziewczynek (= 100 proc.), w klasie I odpowiednio – 43 i 50 (= 63 i 82 proc.)¹⁹.

Drugi przykład bardziej złożony i o pewnym marginesie szacunkowości unaocznia: (a) rozpiętość między stanem uczniów zapisanych do klasy początkowej (VI) a ich liczbą w ostatniej klasie oddziału elementarnej szkoły powszechnej (III B); (b) różnicę pomiędzy liczbą dzieci, które rozpoczęły trzyletnią naukę w oddziale wyższym szkoły powszechnej (w klasie III A, pomijając klasę III B), a liczbą uczących się w klasie ostatniej (I). I tak (a), jeżeli liczbę uczniów zapisanych do klasy VI w roku szkolnym 1888/89 przyjmiemy za 100 to, po upływie pełnych trzech lat, w roku szkolnym 1891/92 było ich w klasie III B w granicach 80-82 proc. – chłopcy

---

¹⁶ Heimat-Beilage. Sonderbeilage der „Schlawer Zeitung”. Februar 1932, s. 471.

¹⁷ Obliczenie własne na podstawie danych statystycznych w Verwaltungsbericht des Magistrats zu Schlawe, 1888/89, s. 16; tamże, 1891/92, s. 13; 1893/94, s. 18; tamże, 1894/95, s. 16; tamże, 1896/97, s. 12-13.

¹⁸ Obliczenie własne na podstawie statystyki w Verwaltungsbericht, jw., 1900/1901, s. 15-16; 1901/1902, s. 13; 1902/1903, s. 15-16.

¹⁹ Obliczenie własne na podstawie statystyki z Verwaltungsbericht, jw., 1902/1903, s. 15-16; 1904/1905, s. 13.

i 85-86 proc. – dziewczynki; w roku szkolnym 1893/94 odpowiednio 70-71 i 80-81 proc. w porównaniu do liczby zapisanych na rok szkolny 1890/91 (= 100 proc.)²⁰. Zakładamy (b), że w przebadanym okresie od roku szkolnego 1888/89 do 1895/96 ostatnią klasę (I) kończyło średnio około 70 proc. chłopców i około 60 proc. dziewczynek rozpoczynających naukę trzy lata wcześniej w klasie III A²¹.

Nie może być zatem wątpliwości co do zasadności wniosku generalizującego. Wykazany na obu przykładach trend dowodzi, że jeszcze przy końcu XIX wieku w Sławnie około 20 proc. chłopców i około 15 proc. dziewczynek rozpoczynających naukę w miejskiej szkole powszechnej nie kończyło nawet pierwszego jej etapu, tj. elementarnego, czteroklasowego. W dalszych kilku latach na początku XX wieku (1900-1906 r.) hipotetyczny wskaźnik liczby chłopców nie kończących czwartej klasy szkoły podstawowej (VII-IV) zmniejszył się i wyniósł dla chłopców około 12 proc., dla dziewczynek około 7 proc. Poprawie uległy też wskaźniki kończenia szkoły podstawowej przez uczniów, którzy doszli do klasy IV; było to około 75 proc. chłopców (około 5 proc. więcej w porównaniu do średniej dla lat 1888/89 – 1895/96) i już około 80 proc. dziewczynek (około 20 proc. więcej od średniej dla lat 1888/89 – 1895/96)²². Większy był w tych latach odsetek nie kończących nauki na poziomie „wyższych klas” – w granicach około 30 proc. chłopcy i 40 proc. dziewczynki.

Wykazane odsetki, zarówno w pierwszym, jak i drugim przypadku, nie musiały przekładać się na absolutną wielkość liczebną dzieci ze Sławna już dalej nie kontynuujących nauki. Zakładamy, że jakaś część chłopców nawet bez zaliczenia całego programu elementarnego, na przykład po trzech klasach i w wieku 9-10 lat – posiadając ambitniejszą perspektywę edukacyjną – przechodziła, celem skrócenia czasu dostosowawczo-programowego, do tak zwanej przedszkoly (3-letnia) – jak czynili to chłopcy z wiejskich, najczęściej tylko 2-3 klasowych, szkół elementarnych – a następnie do sławieńskiego progimnazjum. Podobnie być mogło z dziećmi płci męskiej kończącymi wyższe klasy miejskiego szczebla elementarnego. Dziewczynki z niektórych domów po ukończeniu klas elementarnych – pomijając

---

²⁰ Obliczenie własne na podstawie Verwaltungsbericht, jw., za lata 1888/89, 1890/91, 1891/92, 1893/94.

²¹ Obliczenie własne na podstawie statystyki w Verwaltungsbericht (jw.) – pięć roczników z okresu 1888/89 – 1896/97 (zob. przypis 17).

²² Obliczenie własne na podstawie statystyki z Verwaltungsbericht, jw., 1901/1902, s. 13; 1902/1903, s. 15-16; 1904/1905, s. 13; 1906, s. 22.

dokształcanie prywatne – mogły uczyć się w tutejszej prywatnej „wyższej szkole dla dziewcząt” (trzy, następnie czteroletniej)²³.

2. Rektorzy

Kierownicy szkoły zawsze nosili tytuł rektora. Byli oni wybierani spośród zgłaszających się kandydatów, następnie mianowani przez radę i magistrat przy współdziałaniu kuratorium szkoły, pastora gminy kościelnej (pełniącego też funkcję lokalnego inspektora „szkół ludowych”) oraz po uwzględnieniu opinii miejskiej deputacji szkolnej. Rektorzy zatrudnieni w Sławnie do końca lat trzydziestych XIX wieku to nadal duchowni ewangeliccy po uniwersyteckich studiach teologicznych (Halle, Berlin) i często się zmieniający; w latach 1802-1838 było ich aż 7²⁴. Niektórzy obejmowali kierownictwo szkoły rezygnując ze swoich parafii (zapewne za zgodą konsystorza bądź superintendenta)²⁵, aby po latach przejąć funkcję drugiego pastora (diakona) w sławieńskim kościele Mariackim²⁶, względnie otrzymać – i to po bardzo krótkim czasie – samodzielną posadę pastora w jakiejś parafii wiejskiej²⁷.

Ze szkołą związani byli przede wszystkim trzej kolejni rektorzy pracujący w Sławnie do wybuchu I wojny światowej. Najdłużej stanowisko to piastował Gustaw Albert F. Seemann, od 1838 roku do przejścia na emeryturę 1 grudnia 1882²⁸. Po nim, przez następne dziesięć lat, do początku

---

²³ O tej szkole J. Lindmayer, *Sławieńskie szkolnictwo prywatne w XIX wieku*, „Dorzecze” Nr 10, Sławno 2000, s. 6-16.

²⁴ Wymienia ich A. Stoebbe, *Chronik der Stadtgemeinde Schlawe i. Pom.*, Schlawe 1898, s. 153-154.

²⁵ W latach 1817-1819 rektorem był pastor C. Todt z Kosierzewa (pow. sławieński), A. Stoebbe, *Chronik*, s. 154.

²⁶ F. R. Kirchner, z Mallnow koło Lebus (za Odrą na północ od Frankfurtu), rektor od 1802 r., diakon w kościele Mariackim od 1814 r., pastor od 1830 r., A. Stoebbe, *Chronik*, s. 153; E. Müller, *Die Evangelischen Geistlichen Pommerns von der Reformation bis zur Gegenwart*, II. Teil, Stettin 1912, s. 428-429.

²⁷ Przykładem Karl Kummer, ur. w Koszalinie (1806 r.). Ukończył tamtejsze gimnazjum i uniwersytet berliński. Rektorem w Sławnie za ledwie od końca IX 1837 do III 1838, po czym objął funkcję pastora w Świelubiu (synod kołobrzeski). A. Stoebbe, *Chronik*, s. 154; E. Müller, *Die Evangelischen Geistlichen Pommerns*, s. 229.

²⁸ Studiował w Berlinie (1829-1832). Brak informacji, czy był to wydział teologiczny ani że otrzymał święcenia kapłańskie. Zmarł w Sławnie 2 IX 1887 r. Teologię obrał jego syn,

1892 roku, rektorem był G. Lakoschus²⁹. Zmienił go Hugo Bona (od 1 VII 1892) ostatni rektor przed I wojną światową. To człowiek o dogłębnym wykształceniu teologicznym, mający za sobą praktykę nauczyciela prywatnego i będący od 1888 roku rektorem szkoły w Choszczynie, skąd przeniósł się do Sławna³⁰. Tutaj wypełniał także obowiązki kaznodziei i pierwszego katechety w kościele Mariackim³¹.

3. Nauczyciele

Szkołę sławieńską z około 1820 roku trzeba jeszcze zaliczyć do elementarnej pierwszego stopnia, bowiem była to placówka zatrudniająca wprawdzie 5 osób, lecz tylko troje z nich posiadało potrzebne uprawnienia nauczycielskie³². W roku oddania do użytku nowej siedziby szkoły nie było obsadzone stanowisko rektora (vacat aż do września 1824 r.)³³. Po raz pierwszy w publicznym szkolnictwie Sławna pracowała kobieta, wdowa po miejscowym diakonie, ucząca zapewne tylko dziewczynki robótek ręcznych (por. niżej)³⁴. Inni to, z uprawnieniami: kantor, bakałarz i nauczyciel, oraz zakrystianin³⁵. Oczywistą oznaką pozytywnych zmian kadrowych niezbędnych dla podniesienia poziomu nauczania w szkole sławieńskiej – warunkujących rozpoczęcie dalszego etapu kształcenia na poziomie „średnim” – było obsadzenie w 1843 roku stanowiska zastępcy rektora³⁶ i wzrost ogólnej liczby nauczycieli do 8, w 1845 roku do 9 (w tym nauczycielka)³⁷. Jak widać z zapisu statystycznego zawartego w tabeli 2, od połowy lat pięćdziesiątych do połowy lat siedemdziesiątych XIX wieku grono nauczycielskie ustabilizowało się na poziomie 11-12 osób, w latach

---

Juliusz (studia w Halle i Greifswaldzie). A. Stoebbe, *Chronik*, s. 120 i 154; E. Müller, *Die Evangelischen Geistlichen Pommerns*, s. 442; Schlauer Kreisblatt 1877 Nr 79.

²⁹ Schlauer Kreisblatt 1892 Nr 29.

³⁰ A. Stoebbe, *Chronik*, s. 123.

³¹ AP Kosz., Reg. K., Acc 16/44 Nr 31, f. 369 v.; Verwaltungsbericht des Magistrats, 1893/94, s. 18.

³² Jahrbuch der Provinz Pommern, 1821, s. 220; A. Stoebbe, *Chronik*, s. 100.

³³ Por. A. Stoebbe, *Chronik*, s. 154.

³⁴ Była to Sophie Ch. Ventzke, z domu Wegener, córka sławieńskiego kupca. E. Müller, *Die Evangelischen Geistlichen Pommerns*, s. 429.

³⁵ Jahrbuch der Provinz Pommern, 1821, s. 160, 220.

³⁶ Amts-Blatt der Königlichen Regierung zu Köslin 1843, s. 116; Allgemeines Pommersches Volksblatt 1844. Beilage zu Nr 61.

³⁷ Allgemeines Pommersches Volksblatt 1845. Beilage zu Nr 47.

przełomu XIX i XX wieku osiągnęło liczbę 14-15³⁸, w 1914 roku 18 (w tym 4 kobiety), w latach I wojny światowej 20 osób (w tym 5 kobiet).

Tabela 2

Liczba nauczycieli w sławieńskiej miejskiej szkole powszechnej w latach 1821-1918

Rok	Liczba nauczycieli		Rok	Liczba nauczycieli	
	Ogółem	W tym kobiety		Ogółem	W tym kobiety
1821	4*	1	1875	11	1
1825	5		1885	12	
1828	5		1897	15	1
1831	6	1	1898	13**	1
1837	7		1902	14	1
1840	7	1	1904	13	2
1843	8		1906	15	2
1845	9	1	1910	15	3
1849	9		1912	16	3
1855	11		1914	18	4
1867	12		1916	20	5
1872	10		1918	20	5

Uwagi: * w szkole powinno pracować łącznie 5 nauczycieli (vacat na stanowisku rektora);

** – w szkole przewidziane było 14 etatów (jeden był nieobsadzony).

Źródło: Jahrbuch der Provinz Pommern für das Jahr 1821, s. 160; 1825, s. 160; 1828, s. 161; 1831, s. 167; 1837, s. 150; 1840, s. 150; 1843, s. 152; 1855, s. 253; Allgemeines Pommersches Volksblatt 1844. Beilage zu Nr 61; tamże, 1845. Beilage zu Nr 47; Tabellen ... für 1849, II, Berlin 1851, s. 462-463; Siebenter Jahresbericht, 1878/79, s. 8; Verwaltungsbericht des Magistrats zu Schlawe, 1884/85, s. 6; V. Hoyer, *Territorial-Geschichte*, s. 144; *Der Kreis Schlawe*, 2, s. 357; A. Stoebbe, *Chronik*, s. 139-140, 168; Schlawer Kreisblatt 1902 Nr 21; Verwaltungsbericht des Kreises Schlawe für das Jahr 1904, s. 16; Amts-Blatt des Königlichen Regierung zu Köslin 1840, Nr 48, s. 266; Extra-Beilage zu Stück 12 des Amtsblatt ... vom 24. März 1898, s. 40; Sonder-Beilage zu Stück 4 des Amtsblatt ... am 24. Jan. 1907, s. 18; ... zu Stück 10 des Amtsblatt ... vom 10. März 1910, s. 40; ... zu Stück 8

³⁸ Nie zawsze wszystkie etaty były obsadzone. Np. w 1898 r. pracowało 13 nauczycieli na 14 przewidzianych. A. Stoebbe, *Chronik*, s. 139-140.

des Amtsblatt ... vom 22. Febr. 1912, s. 40; ... vom 14. Jan. 1914, s. 11; Verteilungsplan des Bedarfs der Alterszulagekasse der Lehrer und Lehrerinnen an den öffentlichen Volksschulen des Regierungsbezirks Köslin für das Rechnungsjahr 1917 (insetowane w tomie Amtsblatt ... 1917), s. 8; tamże, ... für das Rechnungsjahr 1919 (insetowane w tomie Amtsblatt ...) między Nr 34 i 35.

„Pierwszy nauczyciel” szkoły posiadał w końcu XIX wieku tytuł nauczyciela szkoły średniej (der erste Lehrer ist Mittelschullehrer) i piastował stanowisko zastępcy rektora. Niektórzy nauczyciele wiązali się ze szkołą sławieńską przez dziesiątki lat, aż do przejścia na emeryturę (jak wspomniany rektor Bona)³⁹.

Zapewne stale korzystniejszy współczynnik obsady stanowisk nauczycielskich do liczby uczniów – zwłaszcza na początku XX wieku – posiadała publiczna szkoła powszechna w Darłowie. W połowie XIX wieku przewidywano w niej pracę dla 13 nauczycieli (chwilowo jeden vacat), w sławieńskiej 11⁴⁰. Między 1897 a 1912 rokiem w szkole sławieńskiej pracowało od 4 do 8 nauczycieli mniej niż w darłowskiej, zaś w 1916 roku ta różnica zmniejszyła się do 3 osób. Na początku XX wieku więcej nauczycieli było zatrudnionych także w szkole powszechnej w Miastku⁴¹.

³⁹ W 1894 r. przeszedł na emeryturę nauczyciel, który w tej szkole przepracował 40 lat. Odznaczony „orderem domu Hohenzollernów” przyznawanym przez władcę Prus i Rzeszy. Verwaltungsbericht des Magistrats, 1893/94, s. 18.

⁴⁰ Jahrbuch der Provinz Pommern, 1855, s. 252-253.

⁴¹ Przykładowa liczba nauczycieli w miejskich szkołach powszechnych:

Miasto	Rok				
	1897	1906	1910	1912	1916
	a b				
Sławno	14 + 1/ 15	13 + 2/ 15	12 + 3/ 15	13 + 3/ 16	15 + 5/ 20
Darłowo	17 + 2/ 19	18 + 4/ 22	18 + 5/ 23	18 + 5/ 23	17 + 6/ 23
Miastko		16 + 7/ 23	17 + 7/ 24	18 + 6/ 24	17 + 7/ 24
Polanów	9 + 1/ 10	9 + 1/ 10	9 + 1/ 10	8 + 2/ 10	6 + 1/ 7
Słupsk		55 + 20/ 75	56 + 21/ 77	57 + 29/ 86	61 + 34/ 95
Koszalin	51 + 7/ 58	51 + 11/ 62	57 + 14/ 71	58 + 14/ 72	59 + 15/ 74

4. Wykształcenie nauczycieli

W ślad za ustawą o powszechności nauczania w Prusach z 1825 roku ukazało się (1 VI 1826 r.) zarządzenie ministerialne dotyczące metod ujednolicenia systemu kształcenia nauczycieli szkół elementarnych, bez których nie można było tworzyć we wsiach nawet jednoklasówek ani powiększać szkół w miastach; dlatego najczęściej przymus szkolny w peryferyjnych i rolniczych regionach państwa pruskiego przez wiele lat pozostawał niekiedy martwą literą.

Aż do końca lat pięćdziesiątych jedyną placówką w rejencji koszalińskiej kształcąca nauczycieli „szkół ludowych” – początkowo wiejskich, od lat trzydziestych XIX wieku także miejskich – było państwowe nauczycielskie seminarium ewangelickie w Koszalinie otwarte w 1816 roku⁴² dzięki inicjatywnemu wsparciu i pomocy naczelnego prezydenta prowincji Johanna Augusta v. Sacka⁴³. Nie da się, z braku źródeł, przekrojowo ocenić stopnia zainteresowania tą szkołą wśród męskiej młodzieży Sławna. Na podstawie odosobnionych przekazów pochodzących tylko z początku lat czterdziestych XIX wieku wiemy, że wśród uczących się seminarzystów nie było nikogo ze Sławna⁴⁴. Społeczeństwo tego miasta i powiatu miało możliwość wspierania finansowego seminarium podczas dorocznych kwest publicznych odbywających się jeszcze na początku lat osiemdziesiątych XIX wieku⁴⁵.

Nie powiodła się w 1846 roku próba wydawania miesięcznika dla nauczycieli szkół ludowych regionu, podjęta przez dyrektora seminarium w

---

Uwaga: a – w każdym przypadku pierwsza wielkość oznacza liczbę nauczycieli, b – druga wielkość liczbę nauczycielek.

Źródło: Extra-Beilage zu Stück 12 des Amtsbaltt... vom 24. März 1898 (Verteilungs Plan ...); Sonder-Beilage zu Stück 4 des Amtsbaltt der Königlichen Regierung zu Köslin am 24. Januar 1907; tamże, ... zu Stück 10 ... vom 10. März 1910; tamże, ... zu Stück ... vom 22. Februar 1912; Verteilungsplan des Bedarfs der Alterszulagekasse der Lehrern und Lehrerinnen an den öffentlichen Volksschulen des Regierungsbezirks Köslin für das Rechnungsjahr 1917 (inserowany druk w tomie Amtsblatt ... 1917)

⁴² Z. Gręźlikowski, (w:) *Dzieje Koszalina*. Praca zbiorowa pod red. B. Drewniaka i H. Lesińskiego, Poznań 1967, s. 199; Jahrbuch der Provinz Pommern, 1825, s. 42; ... 1837, s. 56.

⁴³ Heimat-Beilage. Sonderbeilage der „Schlauer Zeitung”. September 1931, s. 450.

⁴⁴ Por. Amts-Blatt, 1840, s. 104; tamże, 1844, s. 104.

⁴⁵ Por. Schlauer Kreisblatt 1843 Nr 24; 1844 Nr 39; 1858, s. 338; 1881 Nr 89.

Koszalinie⁴⁶. Z czasem jednak seminarium to stało się nie tylko szkołą przygotowującą nowych nauczycieli, lecz także ośrodkiem dokształcania zawodowego. Odbywały się tutaj okresowo konferencje metodyczne dla nauczycieli, a także rektorów miejskich szkół powszechnych oraz inspektorów szkolnych (lokalnych, powiatowych)⁴⁷.

Dwa dalsze państwowe nauczycielskie seminaria ewangeliczne powstały w Bytowie w 1859 roku i w Drawsku w 1867 roku⁴⁸. W latach 1861-1908 seminarium bytowskie ukończyło 1042 osoby⁴⁹, z których zapewne wiele trafiło do szkół powiatu sławieńskiego.

Nie można wykluczyć wyboru zawodu nauczyciela szkół powszechnych przez absolwentów sławieńskiego progimnazjum, którzy już dalej się nie kształcili. Za źródło rekrutacji kadry nauczycielskiej przedmiotów głównych – także i do szkoły miejskiej w Sławnie – można uznać dyplomantów (po dużej maturze), których nie stać było na studia, z gimnazjów w Szczecinku (od poł. XVII wieku, najstarsze), Koszalinie (1821 r.), Kołobrzegu (1858 r.), Białogardzie (1872 r.) i Drawsku⁵⁰; ewentualnie z tego typu szkół średnich w innych miastach i to nie tylko prowincji pomorskiej (jak dowodzą przykłady z historii sławieńskiego szkolnictwa prywatnego; por. niżej przypis 23) czy

---

⁴⁶ Celem tego pisma (Monatsblatt für Pommerns Volksschullehrer) było danie nauczycielom podstaw do samokształcenia się w oparciu o zamieszczoną literaturę, historyczne i aktualne materiały informacyjne, opinie i uwagi metodyczne nadsyłane przez doświadczonych nauczycieli itd. Bliżej o tym w AP Szczecin. Zespół: Naczelne Prezydium Prowincji Pomorskiej (dalej NPPP), Nr 2998: Coeslin, den 5ten Februar 1846.

⁴⁷ W programie drugiej konferencji, jaka miała miejsce w 1884 r., uczestnicy wysłuchali wykładu na temat – „Cele etyczne nauczania języka niemieckiego”, zakończonego dyskusją. Wzięli udział w lekcji pokazowej z tego przedmiotu, przeprowadzonej w szkole ćwiczeń przy tym seminarium, a na zakończenie wysłuchali programu muzycznego. Koszty konferencji zostały częściowo pokryte z przyznanych środków państwowych. Schlauer Kreisblatt 1884 Nr 75.

⁴⁸ Preussische Statistik, Bd. 101, 1889, s. 21; J. Lindmajer, (w:) *Historia Bytowa*, pod red. Z. Szultki, Bytów 1998, s. 245 (tamże źródła na temat seminarium).

⁴⁹ J. Lindmajer, jw., s. 247.

⁵⁰ W nawiasach rok otwarcia szkoły. Do końca XIX w. nie powstały nowe gimnazja w miastach rejencji koszalińskiej. Por. Verzeichniss sämtlicher Ortschaften der Provinz Pommern, Berlin 1900, s. V-VI.

pedagogium szczecińskiego⁵¹. W 1903 roku zostało otwarte gimnazjum w Łęborku powstałe na bazie progimnazjum istniejącego od 1878 roku⁵².

5. Inwestycje

Ustawowe zaostrożenie przymusu szkolnego w Prusach od reformy na początku XIX wieku, zwłaszcza zaś po 1825 roku, postawiło władze i społeczność obywatelską Sławna, jak i innych miast – bez wyjątku uboższych po wojnach napoleońskich – przed problemem zapewnienia minimum odpowiednich warunków lokalowych dla coraz większej liczby uczniów, nie mieszczących się już w obiektach wzniesionych w odległej nieraz przeszłości (jak w Sławnie, druga połowa XVI w.). W Koszalinie miejska szkoła powszechna otrzymała nowy gmach dopiero w 1822 roku (8 izb); od 1816 roku zajmowała adaptowane pomieszczenia dawnego zamku⁵³. W Łęborku aż do końca lat pięćdziesiątych XIX wieku, kiedy przekazano do użytku odrębny budynek, lekcje dla dzieci z miejskiej szkoły (1823 r. tylko 3 klasy) odbywały się w siedzibie gminy ewangelickiej, a nawet w kościele⁵⁴. W Słupsku na pierwszą miejską szkołę powszechną przeznaczono, po remoncie, część dawnego kościoła klasztornego⁵⁵.

W Sławnie budowę nowej szkoły ukończono w 1821 roku (podobnie w Białogardzie)⁵⁶. Szkoła sławieńska dzięki dalszej rozbudowie (od strony Bergstrasse) uzyskała w 1856 roku drugi obiekt (kiedy uczniów było ponad 600), dzięki czemu liczba izb wzrosła do 11⁵⁷. Działając przewidująco, a mając sposobność, miasto w 1858 roku kupiło dom graniczący z budynkiem nowej szkoły, który w 1879 roku został rozebrany⁵⁸, a powstały plac zaczął służyć za szkolny dziedziniec. Po zapowiedzi kolejnej reformy szkolnictwa powszechnego w Prusach, władze Sławna w 1890 roku kupiły jeden z większych domów mieszkalnych (za 12 tys. marek) przylegający do szkoły,

---

⁵¹ Wszystkich gimnazjów w prowincji było 6 w 1833 i 1843 r., 9 w 1855 r. *Amtsblatt*, 1834, s. 76; *Jahrbuch der Provinz Pommern*, 1846-1848, s. 53; tamże, 1855, s. 5.

⁵² F. Schulz, *Geschichte des Kreises Lauenburg in Pommern*, Lauenburg 1912, s. 249; *Heimatkalender*, 1930, s. 94.

⁵³ Z. Gręźlikowski, (w:) *Dzieje Koszalina*, s. 199.

⁵⁴ F. Schulz, *Geschichte*, s. 247; *Heimatkalender*, 1937, s. 45.

⁵⁵ J. Lindmajer, (w:) *Historia Słupska*, s. 323.

⁵⁶ J. Lindmajer, (w:) *Dzieje Sławna*, s. 241; tenże, (w:) *Dzieje ziemi białogardzkiej*. Red. A. Czarnik, Poznań 1972, s. 140.

⁵⁷ *Schlawer Kreisblatt* 1856 Nr 8, 10; *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, 2. Band: *Die Städte und Landgemeinden*. Hrsg. M. Vollack, Husum 1989, s. 358.

⁵⁸ A. Stoebbe, *Chronik*, s. 108.

który został rozebrany, a na pozyskanej parceli dobudowano (1891 r.) obiekt pomocniczy z dalszymi klasami⁵⁹. Rozbudowie i unowocześnieniu uległo także zaplecze sanitarne dla szkoły⁶⁰. Były to ostatnie inwestycje komunalne na rzecz szkoły powszechnej w Sławnie przed wojną 1914-1918. Władze miasta zdawały sobie jednak sprawę z postępującego pogarszania się warunków do nauczania; mając na myśli – wzrastające zagęszczenie klas, ich zróżnicowanie wielkościowe (w istniejących trzech częściach szkoły wzniesionych w ciągu 70 lat XIX w.) i niedostosowanie do aktualnych potrzeb edukacyjnych, wymogów sanitarnych czy bezpieczeństwa. Wśród priorytetowych dla miasta inwestycji publicznych, umieszczona została – już na początku XX wieku – budowa jednego dużego gmachu szkoły⁶¹.

---

⁵⁹ Tamże, s. 122.

⁶⁰ Nowe sanitariaty na dziedzińcu szkoły z 1856 r. Schalwer Kreisblatt 1890 Nr 53.

⁶¹ AP Szczecin, NPPP Nr 4134: Schlawe, den 22. Oktober 1903.

Ewa Gwiazdowska

Ikonografia miasta Sławna w zasobie Instytutu Herdera w Marburgu.

Instytut Herdera został założony w Marburgu w kwietniu 1950 r. jako jedna z głównych instytucji na terenie Republiki Federalnej Niemiec zajmujących się naukowymi badaniami ziem Europy Środkowowschodniej, terenów związanych z historią krajów niemieckich i tych, na których do 1945 r. znaczącą grupę narodowościową stanowili Niemcy, obecnie leżących w granicach Polski, Czech, Słowacji, Estonii, Łotwy, Litwy, Rosji. Instytut finansowany jest ze środków rządu federalnego Niemiec oraz z funduszy poszczególnych krajów związkowych.

Przed tą instytucją naukową postawiono kilka celów. Zajmuje się ona gromadzeniem źródeł i opracowań, zarówno pisanych jak i ikonograficznych oraz prowadzi ich dokumentację na potrzeby prac badawczych. Planuje i realizuje własny program naukowy i popularyzatorski opracowując liczne publikacje oraz udostępnia zgromadzone materiały badaczom, którym stwarza też materialne warunki do pracy we własnych pomieszczeniach i poprzez przyznawanie stypendiów. Instytut Herdera stanowi forum międzynarodowych dyskusji naukowych, organizując wykłady i spotkania oraz umożliwiając badaczom indywidualne kontakty i wymianę myśli.

Ponieważ podstawą działania instytutu jest przechowywanie materiałów badawczych i udostępnianie ich, są one w przejrzysty sposób gromadzone i katalogowane w kilku następujących działach: Bibliotece, Archiwum Ikonograficznym, Zbiorze Kartograficznym, Zbiorze Archiwaliów oraz Zbiorze Dokumentacji Prasowej obejmującym prasę z lat 1952-1995⁶².

Jedną z dziedzin zainteresowania Instytutu jest obszar historycznego Pomorza, w związku z czym zgromadzono tu m.in. materiał ikonograficzny odnoszący się do miasta Sławna. Większość tej dokumentacji, głównie fotograficznej, znajduje się w Archiwum Ikonograficznym (Bildarchiv) w kilku zbiorach obejmujących różne grupy rzeczowe. Zasadniczy zbiór - kart pocztowych - zawiera 27 oryginalnych kart widokowych będących

---

⁶² Podstawowe informacje o Instytucie Herdera, jego działalności i zbiorach rozpowszechniane są w postaci broszur dostępnych na miejscu oraz pod adresem www.uni-marburg.de/herder-institut

reprodukcjami fotografii Sławna wykonanych w okresie od końca XIX w. po lata 50-te XX w. Bezpośrednią identyfikację czasu powstania danej karty umożliwiają kroje czcionki, którą wykonano nadruki i stemple obiegu pocztowego. Z nadruków, w które zaopatrzone zostały karty wiadomo też, jakie miasto karty te przedstawiają i zazwyczaj, co jest przedmiotem przedstawienia. Część kart posiada sygnaturę fotografa, adres wydawcy i dystrybutora. Wynika z tych danych, że już od końca XIX w. w Sławnie działała firma "Verlag Albert Preuss Papierhandlung Schlawe", która istniała jeszcze w latach 1930-tych. Prawdopodobnie kilka lat później rozpoczęły działalność: firma "Verlag H.L.B.", która także czynna była w okresie międzywojennym, oraz firma "Verlag Erick Lüdtke Schlawe". Przed I wojną światową pocztówki z widokami Sławna produkowała poza tym wrocławska firma "Graphischer Verlag Anstalt GmbH Breslau". W lata 1940-tych pocztówki wydawała firma fotograficzna Stengel, a po II wojnie światowej wydawnictwo "Sztuka" w oparciu o fotografie Z. Gadomskiego, a rozprowadzała je Robotnicza Spółdzielnia Wydawnicza (RSW) Prasa Warszawa.

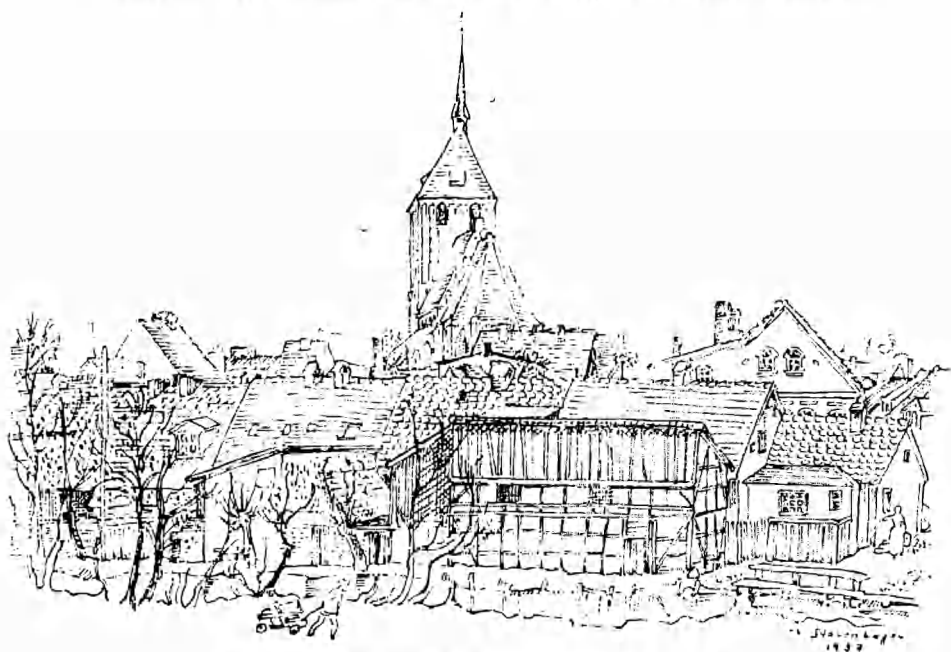
Trzon materiału fotograficznego zgromadzonego na kartach pocztowych uzupełniają zestawy kilkudziesięciowe znajdujące się w zbiorach: fotografii, fotograficznych ujęć lotniczych, "Göttinger Bildwerk" oraz w spuściźnie Zakładu Fotograficznego Simonsen z Oldenburga. Teczka grafik oryginalnych przechowywana w Bildarchiv oraz osobny dział Zbiór Kartograficzny (Kartensammlung) nie zawierają widoków czy planów Sławna.

Kilka reprodukcji rycin i rysunków oraz publikowane reprodukcje fotografii, także przedruki z wcześniej wydanych publikacji i reprodukcje zdjęć przechowywanych w Archiwum Ikonograficznym Instytutu, te ostatnie świadczące o popularyzatorskim wykorzystywaniu jego materiałów, można znaleźć w zasobie Biblioteki Instytutu. Interesujące pod względem artystycznym są w tej grupie dwa numery pisma "Heimat=Beilage Mitteilungsblatt der Pommerschen Arbeitsgemeinschaft der Deutschen Heimathochschule. Sonderbeilage der Schlauer Zeitung", których okładki zdobią grafiki wykonane techniką drzeworytu. Jeden z numerów innego pisma regionalnego "Ut Schloag. Heimatblatt für Stadt und Kreis Schlawe" z października 1952 r., w którego winietę wpleciono medalion z motywem gotyckiej Kösliner Tor (Bramy Koszalińskiej) w perspektywie staromiejskiej ulicy Köslinerstr. (ob. ul. Jedności Narodowej), zreprodukował akwarelę Leo Kämmerera z 1913 r. Bożenarodzeniowy numer "Ut Schloag" z 1949 r. zdołał na pierwszej stronie rysunek Stavenhagena z 1937 r. przedstawiający Sławno od wschodu, znany z przedruku w pracy M. Vollacka "Der Kreis

*Schlawe*⁶³. Z kolei Dodatek specjalny do *“Schlawe Zeitung”* z 6. 3. 1932 r. zatytułowany *“Die Marienkirche in Schlawe”*⁶⁴ przedrukował inwentaryzacyjne rysunki kościoła z dzieła L. Böttgera.⁶⁵

Winieta z „Heimat – Beilage”, Rudolfa Muchowa, 1924

Schlawe. Rysunek Stavenhagena, 1937

Na graficzne widoki poszczególnych budowli natrafić można w księgach adresowych. Widoki takie znajdują się w przechowywanej w Instytucie

⁶³ Manfred Vollack, *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. 2 - *Die Städte und Landgemeinden*, Husum 1989, s. b. nru.

⁶⁴ Dodatek wydany w okazji oddania kościoła do użytku po renowacji, pióra Gerharda Lange-Schlawe, to *“Die Marienkirche in Schlawe Nach älteren Berichten zusammengestellt und auf Grund neuer Studien ergänzt”*

⁶⁵ Ludwig Böttger, *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Köslin*, Bd. I, *Die Kreise Köslin, Kolberg-Körlin, Belgard und Schlawe*, Stettin 1892, s. 110, 111, 113.

Herdera księżde z 1937 r. Reprodukcyjne fotografii natomiast drukowano w wychodzących po II wojnie światowej periodykach *“Pommersches Heimatbuch”*, zawierającym kalendarz i artykuły oraz *“Pommern im Bild”* będącym tylko kalendarzem.

Dokumentacja ikonograficzna Sławna znajdująca się w Instytucie Herdera stanowi ciekawy i ważny materiał do poznania dziejów miasta, tylko w niewielkiej części dublujący widoki miasta zebrane w Domu Kultury w Sławnie przez Jana Srokę zasłużonego dla miejscowego ruchu muzealniczego. Materiał ten składa się z paru grup widoków pokazujących miasto z kilku różnych perspektyw. Te grupy to: ogólne lotnicze widoki miasta, ujęcia Starego Miasta z oddalenia, ukazujące jego panoramę, widoki fragmentów Starego Miasta z bliskiego dystansu, zza kanałów i rzeki opasującej Sławno obronnym pierścieniem, widoki wnętrza Starego Miasta - rynku, głównych ulic prowadzących do bram miejskich: Koszalińskiej i Słupskiej, i samych bram oraz widoki zabudowy położonej poza Starym Miastem, na terenie dawnych przedmieść ulokowanych przy drogach prowadzących do bram miejskich, przedstawienia nowych ulic i poszczególnych stojących przy nich gmachów.

Cykl widoków lotniczych z ukosa, wykonało przedsiębiorstwo Lufthansa⁶⁶. Zdjęcia od południowego wschodu z 1931 r. obejmują rejon Starego Miasta i przedmieście położone na północ od niego, za Bramą Słupską. Zdjęcia z kierunków południowego i zachodniego zrobione w latach 1929 i 1931 r. oprócz Starego Miasta pokazują częściowo zabudowę przedmiejską wokół całego miasta oraz okolicę wiejską na wschód od Sławna. Fotografie te dokładnie dokumentują układ urbanistyczny miasta, przebieg ulic, kształt zabudowy, położenie budynków określanych jako godne uwagi. Jak można zaobserwować, w 1931 r. większość domów w mieście była ustawiona kalenicą do ulic, sporo budynków szczytowych zachowało się przy rynku i przy Köslinerstr. (ob. ul. Jedności Narodowej). Wśród zabudowy widoczny jest na zdjęciach lotniczych przede wszystkim silnie górujący nad miastem kościół farny. Naprzeciw niego rozpoznać można przy rynku ratusz z wieżyczką, a u wylotu obu głównych ulic gotyckie bramy miejskie. Przy ulicy biegnącej wzdłuż dawnych murów i wewnątrz kwartałów stoją domy ryglowe. Na obrzeżach Starego Miasta za Bramą Słupską uwidacznia się siedziba urzędu powiatowego i nowe wielorodzinne domy mieszkalne, po stronie wschodniej miasta duży budynek młyna, ukryte w zieleni gimnazjum (ob. liceum ogólnokształcące), dom parafialny gminy ewangelickiej (ob. Dom Kultury), nowa szkoła (ob. gimnazjum). Przy Kösliner Vorstadt (ob. ul. Jedności Narodowej) wyróżnia się ceglany, historyzujący gmach poczty, należący do grupy budynków wznoszonych w miastach pomorskich w

---

⁶⁶ Instytut Herdera w Marburgu, Fotoarchiv, nr inw. 61620, 57734, 61621, 57733.

czwartej ćwierci XIX w. w okresie intensywnego rozwoju instytucji poczty. Zdjęcia dokumentują też ówczesny rozwój urbanistyczny Sławna na zachód od Starego Miasta: obsadzone drzewami i stopniowo zabudowywane ulice: Hindenburgstr. (ob. Armii Krajowej), Kniephoffstr. (ob. Mickiewicza), Breitestr. (ob. Matejki), Am Rosengarten i Schützenstr. (ob. jedna ulica zwana Kopernika). Różnicę stanu zabudowy miasta w roku 1931 w stosunku do roku 1929 trudno jest ustalić, gdyż poszczególne ujęcia nie odpowiadają sobie. Lotnicze zdjęcie Sławna jest niekompletne. Brakuje widoku terenów na południe od Starego Miasta, gdzie oprócz stacji kolejowej znajdowały się dwie fabryki maszyn. Można jedynie przypuszczać, że obszar ten został sfotografowany ale ze względu na leżące na nim obiekty strategiczne zdjęcia przechowywane były osobno i nie znalazły się w kolekcji Instytutu Herdera. Zespół 14 widoków Starego Miasta ujętych z rozmaitych odległości, w różnym czasie i z różnych stron świata to głównie panoramy fragmentaryczne. Ich dominantą najczęściej jest kościół farny, rzadziej pojawia się przedstawienie jednej z gotyckich bram miejskich. Malowniczy motyw Kanału Drzewnego (Holzgraben) i przerzuconego przezeń mostu, najpierw drewnianego, a potem murowanego mógł być powodem częstszego wyboru tej okolicy jako miejsca, z którego portretowano miasto ze względu na ożywiającą widok taflę wody. Każde ze zdjęć ukazuje nieco inny odcinek zwartej zabudowy mieszkalno-gospodarczej nad kanałem. Pośród typowych miejskich domów - jednopiętrowych ryglowych budynków nakrytych dachami siodłowymi - zachowała się jeszcze szeroka chałupa dolnosaska. Niektóre z domów zastąpione zostały już przez dwupiętrowe murowane i tynkowane kamieniczki czynszowe o spłaszczonych dachach oraz nowoczesny dom kilkurodzinny⁶⁷. Stary drewniany most z kratownicową balustradą utrwalił na drzeworycie sławieński grafik Ernst Beckmann oraz nieznaną fotograf⁶⁸. Inna anonimowa fotografia, z lat 1930-tych, przedstawia nowy most i zabudowę przedmieścia koszalińskiego schodzącą prosto do wody kanału, do którego dostęp umożliwiają drewniane kładki. Po przeciwnej stronie kanału, na skraju Dietrich-Eckert Pl. (ob. teren bez nazwy), przy którym wybudowano nową szkołę (ob. gimnazjum) biegła promenada parkowa⁶⁹. Promenada ciągnąca się także wzdłuż kanału naprzeciw Starego Miasta na początku XX w. jeszcze nie istniała, co uwidacznia omawiane już anonimowe zdjęcie miasta z mostu w kierunku

---

⁶⁷ Pocztaówka nie sygn., nr inw. 105441, 144 024.

⁶⁸ Ilustracja sygn. monogramem wiązany EB., wym. 11,5x11,7 cm, w: „*Heimat-Beilage der Schlawer Zeitung*”, Oktober 1929, okładka; pocztaówka nie sygn. nr inw. 105 424.

⁶⁹ Pocztaówka nie sygn., nr inw. 144 027.

kościół farny⁷⁰. Brzeg kanału umocniony oszalowaniem z desek i palików, ale niuregulowany i zaniedbany udokumentował Simonsen⁷¹.

Ernst Beckmann

Kilka widoków Sławna od południowego wschodu, z lasku miejskiego położonego za Kanałem Drzewnym i z łąk, na których później stanęła siedziba gminy ewangelickiej (ob. Dom Kultury), informowało dokładniej o zabudowie w okolicy Rynku Rybnego (Fischmarkt, ob. nie istniejącego) zlokalizowanego na tyłach kościoła farnego. Na początku XX w. tworzyły ją wyższe murowane domy mieszkalne o dachach dwuspadowych, budynki gospodarcze o dachach pulpitowych oraz niskie chałupy o charakterze wiejskim⁷². Na zdjęciu miasta od wschodu, w okresie, gdy stała tam już siedziba gminy ewangelickiej, wraz z kościołem ukazana w prześwicie

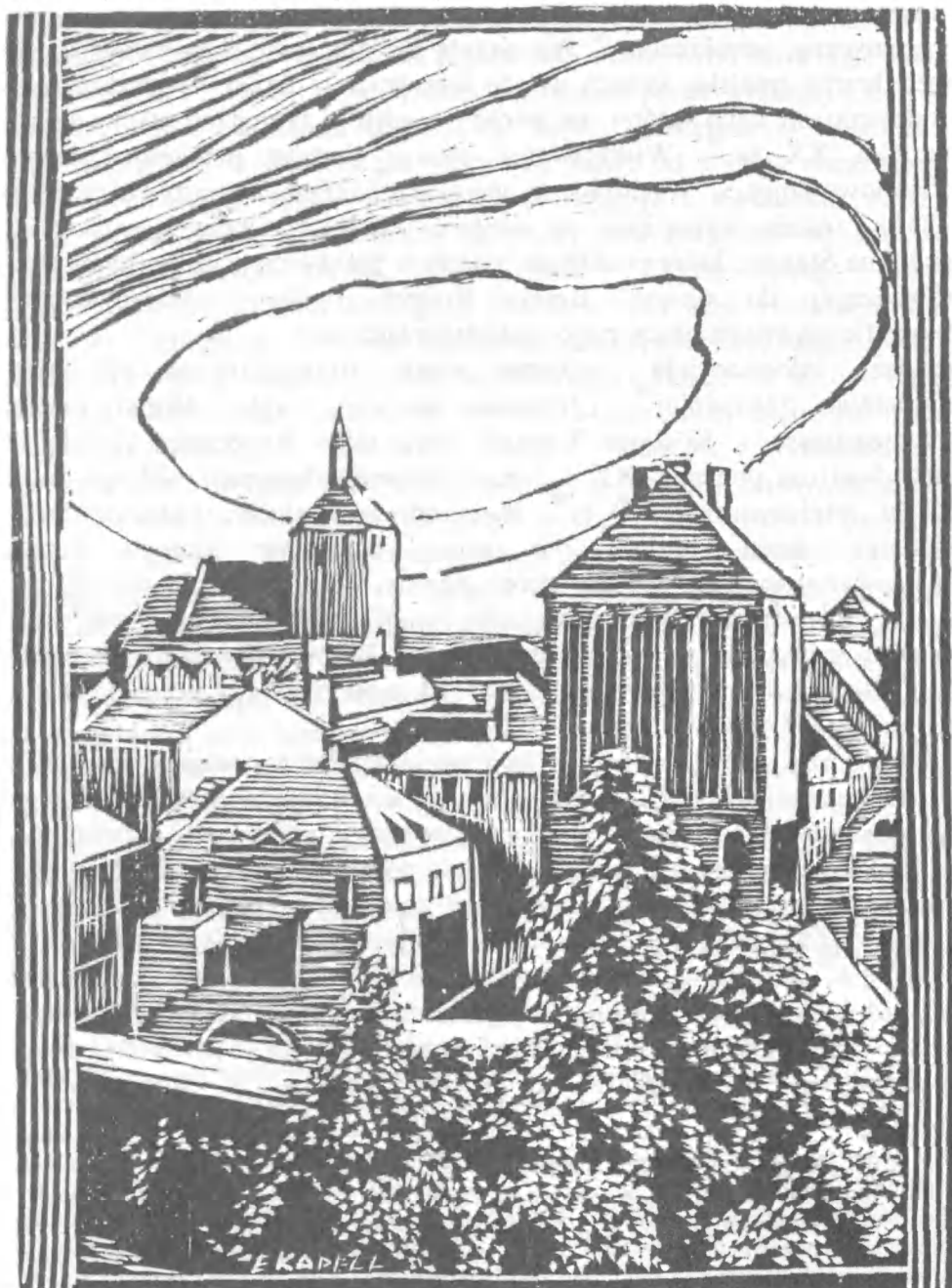
⁷⁰ Pocztaówka nie sygn., nr inw. 105 441.

⁷¹ Zdjęcie w spuściźnie atelier Simonsena, b. nru.

⁷² Pocztaówki z wydawnictwa Alberta Preussa, nr inw. 105 431, 105 429.

między laskiem miejskim i ogrodem botanicznym, widoczny jest park, nowo założony na terenie dawnej bielawy⁷³.

E. Kadell

⁷³ Zdjęcie reprodukowane w periodyku „Pommern im Bild” za 1954 r.

Ujęcia miasta, od północy, zza Bramy Słupskiej, drzeworyt sławieńskiego grafika Ericha Kadella, i od północnego wschodu, akwarela Kämmerera, nie wnoszą wiele nowego do wiedzy o Sławnie, przedstawiając je w sposób dość schematyczny, uproszczony⁷⁴. Na rycinie Kadella jedynie po lewej stronie przed bramą miejską zwraca uwagę kamienica z oknem w poddaszu w obramieniu art deco, której nie widać na zdjęciu bramy od strony pola z początku XX w.⁷⁵. Wiarygodność ryciny Kadella potwierdza jednak anonimowe zdjęcie, świadczące że wskazana kamienica rzeczywiście około 1925 r. została wzniesiona na miejscu starszej⁷⁶. Obraz Kämmerera - panorama Sławna, którą podziwiać można w prześwicie zadrzewionej drogi prowadzącej do dawnej Bramy Koppel, ogólnie oddaje sytuację topograficzną miasta otoczonego rozległymi łąkami.

Bogatszą informacyjnie panoramę miasta sfotografowano od strony południowo zachodniej⁷⁷. Utrwalono na niej wygląd terenu między Schützenstrasse i Kösliner Vorstadt (ob. ulice Kopernika i Jedności Narodowej) na początku XX w., przed etapem urbanizacji widocznym na zdjęciu lotniczym z 1929 r.⁷⁸. Na pierwszym ujęciu, kadrowanym w zbliżeniu, teren bezpośrednio poza zabudową Starego Miasta zagospodarowany jest jeszcze przez ogrody, a dalej rozciągają się łąki miejskie. Na nieco późniejszym ujęciu, na którym w głębi po lewej widać przypuszczalnie tartak, część łąk przed Bramą Koszalińską została wydzielona parkanem i przygotowana pod zabudowę. Na jednej z działek postawiono już barak.

Kolejna grupa - 12 widoków - dokumentuje wygląd staromiejskiego rynku. Wschodnia pierzeja rynku, nad którą dominuje wieża kościoła farnego, utrwalona została w pełni, wraz z narożem pierzei północnej i południowej. Jej zdjęcia pochodzą z okresu w trakcie i po przebudowie kilku kamienic. Zmiany w wyglądzie pierzei zauważyć można porównując te zdjęcia z archiwalną fotografią z początku XX w. ze zbiorów Muzeum Narodowego w Szczecinie⁷⁹. Najpierw dwie piętrowe kamienice, duża, 4-osiowa z dachem mansardowym i wystawką oraz stojąca na lewo od niej szczytowa, nakryta dachem naczółkowym, podwyższone zostały o jedno piętro i dodatkowe pomieszczenia na poddaszu oświetlone oknami w wystawkach i

---

⁷⁴ Drzeworyt sygn. E Kadell, wym. 14x9,9 cm, ilustracja str. tytułowej „*Heimat-Beilage der Schlauer Zeitung*“, Oktober 1930.

⁷⁵ Pocztaówka anonimowa, nr inw. 195 443.

⁷⁶ Nowa kamienica była domem Otto Lindnera, właściciela firmy „Leder u. Fellhandlung Ludwig Fenner” założonej w 1834 r. jako garbarnia. Reprodukacja zdjęcia z okresu międzywojennego w: Manfred Vollack, *Der Kreis Schlawe, ein pommersches Heimatbuch*, , Bd. I, Husum 1986, s. 186.

⁷⁷ Pocztaówki z wydawnictw Ericha Lüdtkke i Alberta Preussa, nr inw. 111 667 i 105 432.

⁷⁸ Zbiór zdjęć lotniczych z ukosa, nr inw 61 620.

⁷⁹ Muzeum Narodowe w Szczecinie, nr inw. Arch. Foto. XIX/1581.

mansardowymi, a elewacje przerobiono przystosowując do celów handlowych pierwsze piętro⁸⁰. Secesyjne formy i podziały okien wskazują, że przebudowa ta nastąpiła przed pierwszą wojną światową. Firma Berliner Waarenhaus uzyskała szerokie na prawie całą ścianę okno zamknięte łukiem odcinkowym. Firma Gustava Dietricha zajmująca parter większej kamienicy ustąpiła firmom Hermanna Rosina i B. Caspary. Następnie, w latach 1920-tych mała piętrowa kamieniczka stojąca na prawo od domów mieszczących wymienione firmy, zajęta wcześniej przez sklep D. Loewenthala, uzyskała nową elewację ze schodkowym szczytem nawiązującym do szczytów gotyckich kamienic miast hanzeatyckich⁸¹. Forma owego szczytu wypływająca ze wzrostu nastrojów patriotycznych odpowiadała nowemu szyldowi kamienicy: Pommern Drogerie. Poczta ukazuje pierzeję wschodnią wraz z narożem pierzei południowej pokazuje, że na tym narożu stały już historyzujące kamienice czynszowe dwu- i trzypiętrowe⁸². Całej pierzei południowej nie przedstawia żaden z widoków zgromadzonych w instytucie. Za to wygląd zachodniej i północnej pierzei i zmiany zabudowy, jakim ona ulegała relacjonuje kilka zdjęć wykonanych z uzupełniających się punktów widzenia. Przy pierzei zachodniej, po jej stronie południowej, przed I wojną światową stał nowy ratusz, dwie dwupiętrowe, historyzujące kamienice czynszowe i trzy kamienice szczytowe o dachach naczółkowych (1, 2 i 4 od prawej)⁸³. W tym czasie na narożu pierzei północnej znajdowała się 4-osiowa kamienica szczytowa, a obok niej 5-osiowa kamienica historyzująca i dwie mniejsze kamienice szczytowe, co wskazuje zdjęcie rynku z perspektywą Köslinerstr. (ob. ul. Jedności Narodowej)⁸⁴. Zdjęcia z okresu międzywojennego przedstawiają obie pierzeje po przebudowie. Przy pierzei zachodniej po stronie północnej wznosi się okazały budynek Powiatowej Kasy Oszczędności (Kreissparkasse), którego boczną elewację utrwalono na winiecie reklamowej⁸⁵. Zbudowano go około 1926 r., wzorując się na formie gotyckich ratuszy, jako prostokątny podłużny gmach

⁸⁰ Poczta wydawnictwa H.L.B., nr inw. 105 434. W poszczególnych kamienicach mieściły się wówczas, licząc od lewej, firmy: Paul Marg i H. Flory Mechaniker, Kraftfahrzeuge Fahrräder, Nähmaschinen; Louis Maatz; Berliner Waarenhaus; Hermann Rösin, B. Caspary; D. Loewenthal; Karl Kabbe Uhrmacher i Fritz Groth; Buchhandlung i Golder Welt.

⁸¹ Poczta anonimowa, nr inw. 189 955. W kamienicach mieściły się kolejno od lewej firmy: Paul Marg; H. Flory Mechaniker; Louis Maatz, który zajął całą powierzchnię sklepową; Kaiser's; Pommern Drogerie; Walter Rodell i F. Groth; F. W. Moll i Handarbeiten.

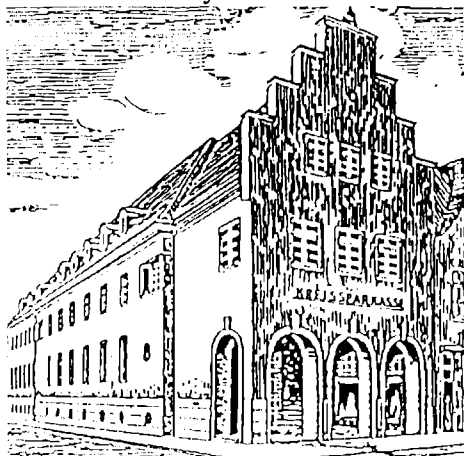
⁸² Zdjęcie reprodukowane w periodyku "Pommersches Heimatbuch" z 1967 r., winieta ilustrująca pałacyk.

⁸³ Poczta Alberta Preussa, nr inw. 105 439

⁸⁴ Poczta Alberta Preussa, nr inw. 127 435.

⁸⁵ Poczta anonimowa, nr inw. 144 030; Winieta w *Adreßbuch der Stadt Schlawa für das Jahr 1937*, s. b. nru.

skierowany schodkowym szczytem do rynku, a w przyziemiu posiadający arkadowe podcienie, wzorowane na takim, które w średniowieczu służyło wymiarowi sprawiedliwości. Także ta budowla wywodząca się z hanzeatyckiej tradycji była odbiciem patriotycznego nurtu w projektowaniu architektonicznym.

Na zachodnim narożu pierzei północnej, jak relacjonują zdjęcia, powstała w latach 1930-tych modernistyczna bryła domu handlowego Juliusa Darrowa⁸⁶. Pozostałą zabudowę pierzei północnej z siedzibami firm wydawniczych Alberta Mewesa⁸⁷ i Alberta Preussa pokazuje wcześniejsza fotografia, z początku XX w.⁸⁸ Interesujących informacji dostarcza obserwacja ruchu ulicznego utrwalonego na widokówkach. Większość pojazdów stanowiły wozy

chłopskie gromadzące się na targu, samochody pojawiały się sporadycznie od początku XX w., natomiast od lat 1930-tych popularne były już rowery.

Zarówno rynek jak i główne ulice prowadzące do gotyckich bram miejskich pełniły stale funkcję handlowo-usługową, o czym świadczą witryny sklepowe zajmujące partery wszystkich domów, uwidocznione na kilku zdjęciach tych ulic: Köslinerstr. i Stolperstr. (ob. Jedności Narodowej i Skłodowskiej)⁸⁹. Przy Stolperstr. mieściły się m.in. firmy Waarenhaus v. Paul Brotzen i Paul Machemehl. Bezpośrednio za Bramą Słupską stały pojedyncze domy, m.in. pawilon Wilhelma Steinhorsta⁹⁰, natomiast na przedmieściu koszalińskim ciągnęła się zwarta zabudowa kamieniczna z różnymi firmami na parterze⁹¹. Zabudowa w rejonie Bramy Koszalińskiej, po II wojnie światowej zachowana częściowo, dalej pełniła funkcję

⁸⁶ Poczłówka Stengela., nr inw. 144 025. Obie budowle: kasa oszczędnosciowa i dom handlowy widać na anonimowej pocztówce, nr inw. 144 030.

⁸⁷ Firma introligatorska Alberta Mewesa, zajmująca się także widokówkami, znajdowała się w Darłowie, *Adressbuch aller Länder der Erde*, Bd. 12, *Pommern*, Nürnberg 1913, s. 414a. Może w Sławnie miała swoją filię.

⁸⁸ Poczłówka wydawnictwa H.L.B., nr inw. 105 440.

⁸⁹ Poczłówka wydawnictwa H.L.B. z lat przed I wojną światową, nr inw. 105 435.

⁹⁰ Poczłówki anonimowe z pocz. XX w., jedna z datownikiem 20.06.15, nr inw. 144 033, druga nr inw. 105 443.

⁹¹ Poczłówka Alberta Preussa, nr inw. 105 438, widać na niej firmę Elektromotoren Eisengeserei Karl Grube.

handlową⁹². Stan zabudowy za tą bramą przed i po wojnie relacjonują zdjęcia Simonsena i Z. Gadomskiego⁹³.

Godną uwagi grupę stanowi 15 zdjęć i 1 rycina z widokami zabudowy Sławna poza obszarem Starego Miasta. Tematem pięciu z tych zdjęć jest Kreishaus (urząd powiatowy, ob. Urząd Miasta i Gminy) pokazany wraz z najbliższym otoczeniem z kilku stron. Na ujęciu z przeciwnego brzegu rzeki Moszczenicy pochodzącym z początku XX w. widoczne są gmach urzędu w silnym skrócie perspektywnym, stojąca naprzeciw niego siedziba miejscowych władz (Behördenhaus), a w głębi fragment historyzującej willowej zabudowy podmiejskiej⁹⁴, wyraźniej rozpoznawalnej na reprodukcji innego archiwalnego zdjęcia⁹⁵. Na pierwszym planie omawianego zdjęcia widać stary most na rzece. Inne ujęcie, utrwalone około 1935 r., oprócz urzędu powiatowego prezentuje nowy most, wybudowany około 1925 r. w stylu art deco oraz pochodzący z tegoż czasu domek podmiejski obecnie mieszczący restaurację „Pod lipami”⁹⁶. Jedyne zdjęcie urzędu powiatowego od strony elewacji tylnej wykonane zostało w latach 1920-tych przez A. Preussa zza rozlewiska towarzyszącego rzece⁹⁷.

Widoczne są na tym zdjęciu również tynkowane kamienice czynszowe z drugiej połowy XIX w. położone przy Lindenpromenade (ob. ul. Wojska Polskiego) oraz ceglany XIX-wieczny budynek gospodarczy wraz ze stojącym obok w ogrodzie drewnianym pawilonem z początku XX w. Dalszy ciąg ulicy, przy której postawiono wspomniany urząd powiatowy (ob. Urząd Miasta i Gminy), noszącej nazwę Winterfeldstr. (ob. 1 Pułku Ułanów), poznać można bliżej dzięki pocztówce Alberta Preussa przypuszczalnie z drugiej dekady XX w.⁹⁸. Ulicę tworzyła zwarta zabudowa historyzująca złożona z okazałych willi i kamienic czynszowych.

Dawna główna przedmiejska droga - Stolper Vorstadt (ob. ul. Gdańska) utrwalona została na anonimowej pocztówce ze względu na stojący przy niej gmach Sądu Obwodowego (Amtsgericht) nawiązujący do estetyki wybitnego architekta Karla Friedricha Schinkla⁹⁹. Wygląd tej ulicy, w okresie międzywojennym węższej od Winterfeldstr., kształtowała klasycyzująca zabudowa z drugiej połowy XIX w.

---

⁹² Pocztówka wg zdjęcia Hansa Georga Schneege z kolekcji Göttinger Bildwerk, nr inw. 4 d 8424 Schlawe. Na nadprożu jednego z domów od strony Starego Miasta napis Apteka.

⁹³ Zdjęcie Simonsena b. nru. w jego spuściźnie; zdjęcie Gadomskiego reprodukcja pocztówkowa wydawnictwa „Sztuka” nr inw. 105 014.

⁹⁴ Reprodukcja widokówki w: „*Pommersches Heimatbuch*” za rok 1984, s. 81.

⁹⁵ Reprodukcja zdjęcia z okresu po I wojnie światowej w „*Pommern im Bild*” za rok 1973, winieta kalendarzowa na grudzień.

⁹⁶ Pocztówka Alberta Preussa z datownikiem 9.07.35., nr inw. 144 031.

⁹⁷ Pocztówka barwna Alberta Preussa, bez datownika, nr inw. 105 444.

⁹⁸ Pocztówka ręcznie kolorowana, nr inw. 105 442.

⁹⁹ Reprodukcja pocztówki w „*Pommersches Heimatbuch*” za rok 1983, s. 63.

Dalszy odcinek przedmieścia położonego za Bramą Koszalińską (Kösliner Vorstadt przemianowana w latach 1930-tych na A. Hitler-Str., ob. ul. Jedności Narodowej), zabudowany w drugiej połowie XIX w. historyzującymi kamienicami czynszowymi, stał się tematem kilku pocztówek z początku XX w. i około 1940 r.¹⁰⁰. Ukazują one różnorodność architektury złożonej z różnej wielkości kamienic, od podpiwniczonych jednokondygnacyjnych po kilkukondygnacyjne i o różnej liczbie osi, od dwu po osiem. O zróżnicowanym stopniu zamożności ich właścicieli świadczyły elewacje kamienic. Niektóre prócz bogatych naczółków okiennych posiadały okazałe szczyty i wykusze. Na jednej z pocztówek widać hotel „Deutscher Hof” (ob. zamknięty) i lokal „Cafe Sarotti”¹⁰¹. Na osobnych zdjęciach utrwalono gmach nowej poczty (Kaiserliches Postamt) wzniesionej na rogu Kösliner Vorstadt i Salzstr. (ob. ulic Jedności Narodowej i Pocztovej). Jedno z nich przedstawia pocztę wkrótce po wybudowaniu, a drugie w trakcie jej odbudowy po zniszczeniach, którym uległa w wyniku II wojny światowej¹⁰². W widokach zgromadzonych w instytucie znalazły też odbicie tereny podmiejskie Sławna urbanizowane w okresie międzywojennym, położone poza bezpośrednim przebiegiem utartych miejskich szlaków komunikacyjnych. Tematem widokówek stał się modernistyczny budynek nowej szkoły (ob. Gimnazjum) poprzedzony przez rozległy parter ogrodowy, położony przy Dietrich-Eckert Platz (ob. murawa bez nazwy w zakolu kanału miejskiego) oraz nowo założona na zachód od Starego Miasta aleja Hindenburgstr. (ob. ul. Armii Krajowej)¹⁰³. Parcele położone przy tej ulicy znajdowały się na różnych etapach zagospodarowania. Jedne jeszcze uprawiano, na innych gromadzono materiały na budowę, a na części z nich stały już kilkurodzinne domy. Na widokówce sprzed 1943 r. pokazano ogród różany przy Saarbrücken Platz (ob. skwer z pomnikiem obok ośrodka szkolno-wychowawczego między ul. Kopernika i Armii Krajowej) wraz z otaczającymi go nowymi domami kilkurodzinnymi¹⁰⁴. Założenie to stanowiło przykład nowoczesnego planowania osiedla miejskiego jako luźnej zabudowy otoczonej zielenią i z pełnym dostępem światła słonecznego. W okresie międzywojennym w Sławnie także nowoczesny elegancki hotel - „Haus Roggenbuck”, posiadający centralne ogrzewanie

---

¹⁰⁰ Anonimowa pocztówka reprodukowana w „*Pommersches Heimatbuch*” za 1981 r., s. 89; pocztówka sygn. Graph.[ische]Verl.[ag] Anst.[alt] GmbH Breslau, nr inw. 105 433.

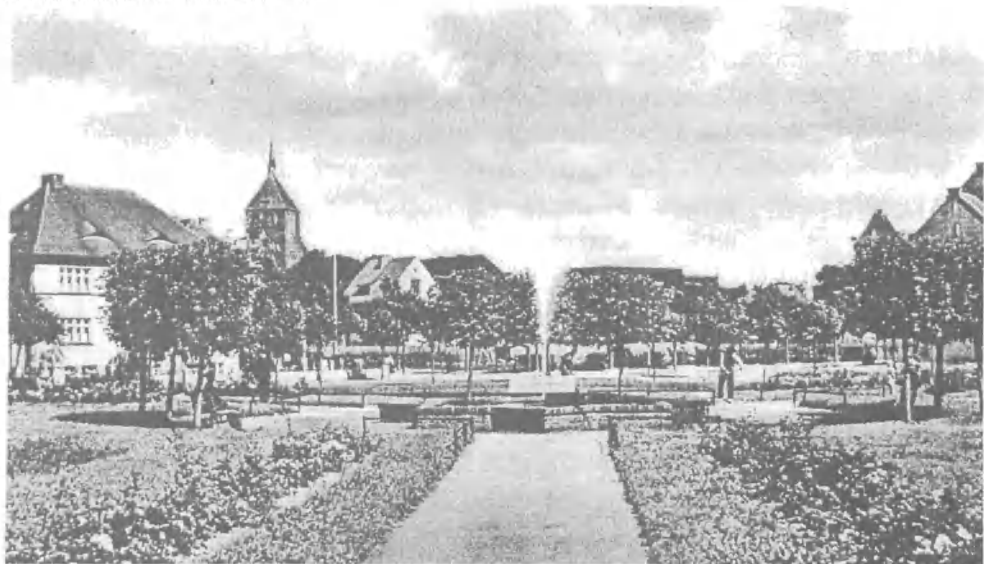
¹⁰¹ anonimowa pocztówka, nr inw. 144 026.

¹⁰² Pocztówka anonimowa, nr inw. 105 436; zdjęcie w kolekcji Göttinger Bildwerk, nr inw. 4 d 8423 Schlawe.

¹⁰³ Pocztówka firmy Stengel sprzed 1943 r., nr inw. 144 029; pocztówka anonimowa sprzed 1935 r., nr inw. 144 028.

¹⁰⁴ Pocztówka anonimowa nr inw. 144 026.

doprowadzone nawet do garaży. Harmonijną bryłę hotelu prezentuje winieta reklamowa z 1937 r.¹⁰⁵

Saarbrücken Platz, niżej z lewej: hotel „Haus Roggenbuck”

Ikongrafia Sławna przechowywana w Instytucie Herdera spełnia istotną rolę w poznaniu historycznego kształtu miasta, obecnie już nie zachowanego, i jego przemian w pierwszej połowie XX w. Umożliwia wszechstronny ogląd prawie całego obszaru zajmowanego wówczas przez miasto. Dokumentuje dokładnie

zarówno sylwetkę i plan Sławna, wygląd zabudowy głównego ciągu urbanistycznego złożonego ze staromiejskiego rynku i prowadzących z niego ulic w kierunku dużych ośrodków miejskich - Koszalina i Słupska, zabudowę gospodarczą w centrum jak i na obrzeżach miasta. Dzięki dokładności widokówek, których zakresy przedstawienia często się uzupełniają, pozwala na częściową “rekonstrukcję” handlowo-usługowej sfery miasta, identyfikację czynnych tu firm i ich lokalizację. Wiele informacji przekazuje o zabudowie terenów poza Starym Miastem od połowy wieku XIX po połowę wieku XX i wyglądzie towarzyszących im założeń ogrodowo-parkowych. Archiwalny materiał fotograficzny przedstawia również nawierzchnię ulic, elementy infrastruktury miasta, takie jak studnie, latarnie, mówi o ruchu handlowym, strojach mieszkańców i przyjezdnych, rodzajach i kształtach pojazdów. Ciekawostkę w tym zakresie stanowi reklama

¹⁰⁵ Reklama w: *Adressbuch der Stadt Schlawe für das Jahr 1937*, s. b. nru.

miejscowej firmy transportowej Gustava Neumanna mieszczącej się przy Kettenhagenstr. 8 (ob. ul. Matejki), której winieta pokazuje dwa duże wydłużone ciężarowe samochody, poprzedzające dzisiejsze TIRy¹⁰⁶. Wartość dokładnych i szczegółowych materiałów ikonograficznych podnosi fakt, że część z nich jest polskiemu odbiorcy nie znana.

Omawiana ikonografia kształtuje reprezentacyjny obraz Sławna, jego boczne ulice poznać można tylko w sposób ogólny za pomocą widoków lotniczych. Wewnątrzmijska zabudowa biedniejsza i gospodarcza znana jest także z ujęć lotniczych, na widokach rozpoznać można tylko tę zapełniającą opłotki, brak przedstawień malowniczych zaniedbanych miejskich podwórek, na których odcisnął piętno czas. Obraz miasta jest zatem idealizowany, ma świadczyć o dobrobycie mieszkańców wynikającym z ich codziennej pilnej krzątania wokół sklepów i warsztatów. Taki obraz, jeśli się weźmie pod uwagę, że znakomita większość - 26 widoków - powstała w ostatnich latach przed I wojną światową, okresie największego rozkwitu gospodarczego kraju, jest uzasadniona. Z drugiej strony główny ciąg komunikacyjny Sławna prowadzący przedmieściem koszalińskim przez Bramę Koszalińską, dawną ulicą Koszalińską do rynku i dalej dawną ulicą Słupską do Bramy Słupskiej wyprowadzającej na przedmieście słupskie stanowił odcinek głównej drogi umożliwiającej łączność Berlina z Gdańskiem i Królewcem. Pełnił zatem rolę reprezentacyjną i stanowił wizytówkę miasta, co sprzyjało jego rozwojowi gospodarczemu, dbałości o estetykę tej arterii komunikacyjnej, a co za tym idzie powodowało, że ta część miasta najczęściej była eksponowana w ikonografii. Zgodnie ze średnią statystyczną pozostałe widoki w liczbie 12 i 11 powstały w drugiej połowie lat 1920-tych, w okresie rozkwitu budownictwa, i w latach 1930-tych. Jeden pochodzi z 1899 r., a 3 z okresu po II wojnie światowej. Warto zwrócić uwagę, że brak ujęć z pierwszej połowy lat 1920-tych, z czasu biedy powojennej i z około 1925 r., kiedy wznoszono awangardowe budowle w stylu art deco. Wśród widoków poszczególnych budowli brak wybudowanych w tym stylu: siedziby gminy ewangelickiej (obecny Dom Kultury) i kościoła katolickiego. Trudno przypuszczać, że nie zostały one w ogóle utrwalone w ikonografii, ale mogło to być na tyle rzadkie, że nie łatwo na takie ujęcia trafić¹⁰⁷. Miarodajne i wyczerpujące wnioski o ikonografii miasta z pierwszej połowy XX w. będą możliwe do sformułowania dopiero po zgromadzeniu w miarę pełnego materiału wykonanego w tym okresie, obejmującego, jak można szacować około 100-150 obiektów.

Reprodukcje zamieszczone w tekście pochodzą ze zbioru redakcji

¹⁰⁶ Tamże, s. b. nru.

¹⁰⁷ Vollack reprodukuje w swej monografii powiatu Sławno zdjęcie kościoła od strony fasady z roku 1928, M. Vollack, op. cit. Bd. 1, s. 343.

Krzysztof Bukowski

Zabójstwo Willego i Margaret Zedler oraz Heleny Engler w dniu 9 marca 1945 roku w Sławnie w dokumentach Oddziałowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Gdańsku

Sytuacja prawna ziem zachodnich i północnych w pierwszych miesiącach 1945 roku nie została jeszcze ostatecznie uregulowana. Oczekiwano na decyzję wielkich mocarstw¹⁰⁸. Dnia 2 sierpnia 1945 roku na konferencji w Poczdamie ziemie zachodnie i północne zostały oddane "pod administrację państwa polskiego". Dodać trzeba, że Polska stała się tylko włodarzem tego terytorium. Natomiast jedynymi właścicielami majątku poniemieckiego, znajdującego się na tych ziemiach (na zasadzie zdobyczy wojennej, wliczając w to także ludzi), stali się wyłącznie rosyjscy zwycięzcy, których reprezentowała na tych ziemiach Armia Czerwona. Z owych uwarunkowań wynikało powszechne w tym okresie „ prawo własności ”.

Symptomatyczna dla tego okresu była wypowiedź komendanta wojennego z Karlina z dnia 24 kwietnia 1945 roku. Stwierdził on wprost, że: " wszystko na terenie Pomorza Zachodniego jest typową zdobyczą wojenną, należącą do armii radzieckiej". Owe" prawo zdobyczy wojennej" było respektowane ze strony komendantów wojennych, dowódców i żołnierzy Armii Czerwonej nie tylko w stosunku do własności poniemieckiej. W praktyce rozciągnięto je także na ludzi, szczególnie na polskie kobiety, sankcjonując w ten sposób gwałty"¹⁰⁹.

Osadnikom, polskiej ludności autochtonicznej oraz ludności niemieckiej zamieszkałej na Pomorzu Zachodnim i Środkowym mocno

---

¹⁰⁸ M. Żukowski, Powstanie i działalność organów władzy ludowej w Sławnie w latach 1945 – 1946, [w] Sławno i Ziemia Sławińska, Historia i Kultura, Poznań 2002, s.215.

¹⁰⁹ J. Śniadecki, Z badań nad stosunkiem Armii Czerwonej do ludności Pomorza Środkowego w latach 1945-1946, [w] Przemiany społeczno – polityczne na Pomorzu Środkowym w latach 1945-1956, Koszalin 2001, s. 90.

dawało się we znaki panujące na tych terenach bezprawie. Z tego to właśnie powodu tereny te nazywano „dzikim zachodem”¹¹⁰.

Pismem z dnia 2 czerwca 2002 roku Konwent Parafii Ewangelickiej na Pomorzu powiadomił Oddziałową Komisję Ścigania Zbrodni przeciwko narodowi polskiemu w Gdańsku między innymi o fakcie dokonania zbrojstwa małżeństwa Zedler i pani Engler przez żołnierzy armii czerwonej. Na podstawie tej informacji przeprowadzono śledztwo w sprawie popełnienia zbrodni wojennej polegającej na naruszeniu prawa międzynarodowego przez dopuszczenie się w dniu 9 marca 1945 roku w Sławnie przez żołnierzy Armii Czerwonej zabójstwa Willego i Margaret Zedler oraz Heleny Engler, przebywających na obszarze zajęтым przez wojska radzieckie, to jest o popełnienie czynu z art. 123 § 1 pkt. 4 kodeksu Karnego¹¹¹.

W toku dalszych czynności śledczych przeprowadzonych w tej sprawie ustalono, iż po zajęciu Sławna w marcu 1945 roku żołnierze armii czerwonej rozpoczęli plądrowanie i okradanie ludności niemieckiej z wszelkich wartościowych przedmiotów. W tym czasie w Sławnie w domu położonym przy ulicy Lipowej 10 zamieszkiwało dziesięć osób. Byli to uciekinierzy z Prus Wschodnich oraz członkowie rodziny Podol.

Wieczorem 9 marca 1945 roku do tego domu przyszło trzech mężczyzn. Byli to dwaj żołnierze armii czerwonej i jeden Polak ubrany po cywilnemu. Był on bardzo młody miał około 17 lat. Po ich przyjsciu wszystkie dzieci zostały przeniesione lub same przeszły do kuchni na pierwszym piętrze.

Przybyli napastnicy zażądali wydania im zegarków i wartościowych przedmiotów. Ponieważ przebywające tam osoby nie posiadały już poprzednio zrabowanych im zegarków młody cywil usiłował dokonać gwałtu na jednej z mieszkanek¹¹². Robił to przy pełnej aprobacie dwu pozostałych żołnierzy armii czerwonej. Do gwałtu nie doszło, gdyż napadnięta kobieta uciekła i schowała się w innym pokoju. Tam w jej obronie stanęła 80 – letnia Pani Smollig. Młody mężczyzna uderzył ją dwukrotnie w twarz. Nie ugięta postawa tej kobiety spowodowała, że wyszedł on z pokoju i rozwścieczony siłą zaciągnął stojącą obok Margaret

---

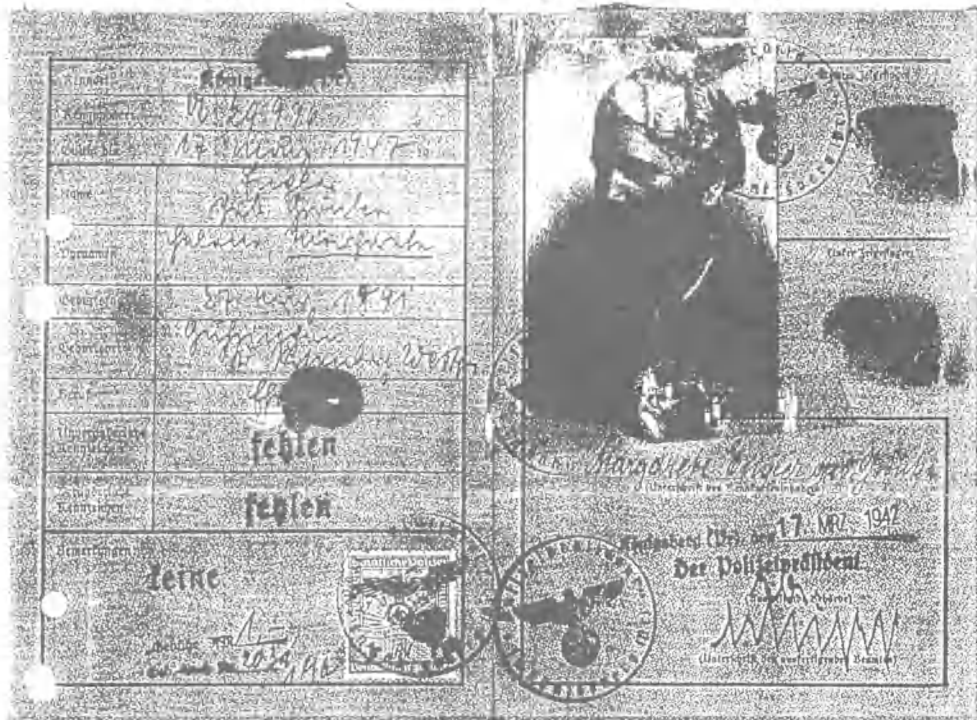
¹¹⁰ Ibidem ..., s. 94.

¹¹¹ Artykuł 123 § 1 kodeksu karnego stanowi, że kto naruszając prawo międzynarodowe, dopuszcza się zabójstwa wobec: 1) osób które składają broń lub nie dysponując środkami obrony poddały się, 2) rannych, chorych, rozbitków, personelu medycznego lub osób duchownych, 3) jeńców wojennych, 4) ludności cywilnej obszaru okupowanego, zajętego lub na którym toczą się działania zbrojne, albo innych osób korzystających w czasie działań zbrojnych z ochrony międzynarodowej, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 12, karze 25 lat pozbawienia wolności albo karze dożywotniego pozbawienia wolności.

¹¹² Oddziałowa Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Gdańsku (dalej skrót. OKKŚZpNP w Gdańsku), akta śledztwa sygn. S 50/03/Zi.

Zedler do kuchni. Tam grożąc jej bronią również próbował ją zgwałcić. Ze względu na odmowę rozebrania się napastnik zastrzelił ją z otrzymanej od żołnierzy sowieckich broni. Zdołała tylko krzyknąć – „, do widzenia

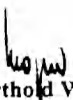
Kopia dokumentu osobistego Margarete Engler

Beglaubigung:

Es wird bestätigt, daß die Kopie mit dem Originaldokument übereinstimmt.

Bernkastel-Kues, 13. Januar 2004

 (Berthold Wagner)
 Kriminalhauptkommissar

umieram”. Na odgłos strzału do kuchni przybiegł mąż napadniętej kobiety Willi Zedler i Helena Engler. Wili Zedler zapytał gdzie jest moja żona. Zaskoczony takim obrotem sprawy młody mężczyzna, będąc opartym o ramę drzwi strzałem w piersi zabił Willego Zedlera. Strzał ten był oddany z

bliskiej odległości i kula przeszła go na wylot zabijając stojącą za nim Helenę Engler¹¹³.

Współczesne zdjęcie budynku przy Lindenpromenade (obecnie Wojska Polskiego), w którym zamordowano Willego i Margaret Zedler oraz Heleny Engler

Zabite osoby zostały dnia 10 marca 1945 roku zawinięte w dywany i pochowane w przy domowym ogródku¹¹⁴. W tym dniu był mróz a ziemia zamarznęta. Ciała zabitych osób zostały pochowane na niewielkiej głębokości.

¹¹³ OKŚZpNP w Gdańsku, sygn. S 50/03/Zi, protokół przesłuchania w charakterze świadka Margaret Engler z dnia 13 stycznia 2004 roku, k. 135 – 136.

¹¹⁴ OKŚZpNP w Gdańsku, sygn. S 50/03/Zi, protokół przesłuchania w charakterze świadka Ewy Zedler – Schacht z dnia 2 stycznia 2004 roku, k. 97.

Szkice budynku i sytuacji, w której doszło do morderstwa wykonane w 2004 roku przez Ritę Scheller

SKizze Lindenplatz
menade 10
Parterre.

Kinder-
zimmer

2 Mädchen
Besen-
Kammes

Frau
Engler

Küche

Flur

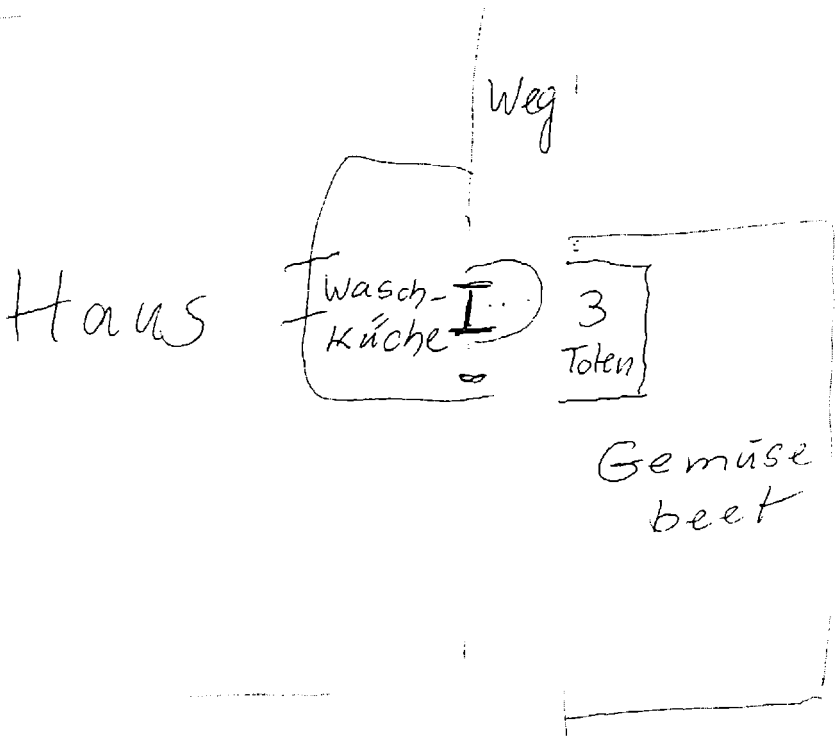
K.F.

~~Handwritten scribbles and lines, possibly representing a drawing or a signature.~~

Dr. Rita Scheller

13.2.2004

Linden promenade 10 (2)

Dr. Maria Hellis
13.2.2004

Kościół p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Rusinowie

I. Historia

W odległości 14 km na wschód od Darłowa, zaledwie 1,5 km od brzegu morskiego, położona na ciągu wzgórz morenowych, znajduje się miejscowość Rusinowo. Wieś lokowana na prawie niemieckim w I połowie XIV wieku, do chwili obecnej zachowała czytelny układ średniowiecznej ulicówki.

W centrum, na niewielkim wzniesieniu, góruje nad całą wsią kościół zbudowany z czerwonej cegły na ciosowym, granitowym cokole. Świątynia ta powstała w miejscu istniejącego wcześniej kościoła, o którym nie zachowało się niestety wiele informacji. Wzniesiony prawdopodobnie przez pierwszych osadników przybyłych tu z Niemiec, z ociosanych, naturalnych kamieni, otoczony wraz z przyległym cmentarzem kamiennym murem, mógł spełniać oprócz funkcji sakralnych również zadania obronne. Ponadto z daleka widoczna kościelna wieża stanowiła, podobnie jak obecna, ważny

punkt nawigacyjny dla żeglugi przybrzeżnej.

Najstarszy jak do tej pory znaleziony zapis potwierdzający istnienie dawnej świątyni pochodzi z 1493 roku i dotyczy zmiany na stanowisku proboszcza. Brzmi on następująco: „Tego dnia z polecenia Księcia Pana Bogusława dla kościoła wsi Rusinowo, wolnego wskutek rezygnacji proboszcza Mathie Simonisa został instytuowany

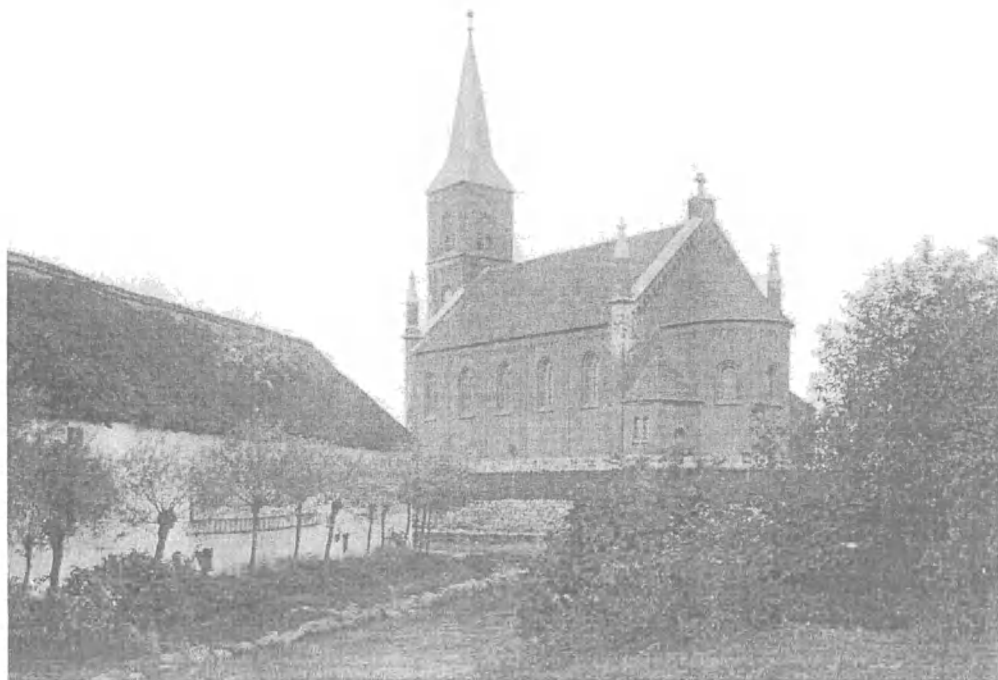

Kościół w Rusinowie na mapie Lubinusa (1818)

Andreas Danckqwardt, płacąc jednego florena”

Od chwili proklamowania reformacji przez książąt zachodniopomorskich w grudniu 1534 roku, nastąpiła stopniowa przebudowa stosunków kościelnych na Pomorzu. Katolicka parafia, jaką stanowiło Rusinowo wraz z Jarosławcem i Bylicą, została przekształcona w ewangelicką i weszła w skład darłowskiego okręgu synodalnego.

Zniesienie pańszczyzny oraz rosnący dobrobyt mieszkańców wsi przy końcu XIX wieku, pozwolił urzeczywistnić plany budowy nowej świątyni, która miała być większa i bardziej reprezentacyjna od swej poprzedniczki. Głównym inicjatorem tego przedsięwzięcia był ówczesny sołtys Martin Schüttpelz, który pełnił również liczne funkcje społeczne i urzędowe. Dzięki jego zaangażowaniu, w prace związane z budową włączyło się wielu mieszkańców całej parafii. On też nimi kierował, organizując m.in. transport cegieł, które przewieziono chłopskimi furmankami z jednej ze sławieńskich cegielni. Stary kościół rozebrano, częściowo wykorzystując materiał, a w jego miejsce przy szybko i sprawnie postępujących pracach w 1873 roku wzniesiono nową budowlę. W następnym roku zaś wyposażono wnętrze. Staraniom sołtysa, wybranego 4 stycznia 1874 roku na starszego kościelnego, kościół zawdzięcza dzwon fundacyjny, mosiężne, wiszące świeczniki oraz przede wszystkim organy, na które kwestował wśród parafian. Był także fundatorem wielu parametrów kościelnych. Podarował m.in. krzyż i świeczniki ołtarzowe, srebrny dzbanek chrzcielny, wyszywany obrus ołtarzowy oraz dwutomowe wydanie biblii. Zwieńczeniem podjętego trudu była uroczysta msza konsekracyjna odprawiona w czwartą niedzielę Adwentu 1874 roku, podczas której poświęcono nową świątynię.

Kościół w Rusinowie zbudowany w 1873 r. – zdjęcie z końca XIX wieku

II. Architektura i wyposażenie

Wnętrze kościoła w Rusinowie – zdjęcie z końca XIX wieku

Architektura kościoła w Rusinowie została podporządkowana modnym w drugiej połowie XIX wieku stylom historyzującym. Połączono tu formy i ornamenty zapożyczone z gotyku i przede wszystkim ze stylu romańskiego. Jednonawowy, orientowany kościół założony na planie prostokąta, z mało czytelnie wyodrębnionym prezbiterium, zamyka od strony wschodniej apsyda, przykryta osobnym sklepieniem w formie półkopuły, zbudowana na planie półkola. Przylegają do niej zakrystia i kaplica. Od strony zachodniej, częściowo wtopiona w elewację, znajduje się pięciokondygnacyjna wieża o wysokości 42 metrów, zwieńczona ośmiobocznym hełmem w kształcie ostrołupa, krytym łupkiem. Na hełmie umieszczono żelazną iglicę z kulą i krzyżem. Do obu stron wieży przylegają półszczyty ozdobione pierwotnie sterczynami w formie strzelistych wieżyczek. Podobnie zwieńczono wschodni szczyt, dodając kamienny krzyż na cokole. Wejście do wieży stanowi portal o uskokowych ościeżkach, zamknięty łukiem półkolistym. Elementami dekorującymi najwyższą część wieży są okrągłe blendy oraz fryz arkadkowy. Elewacje boczne z wysoko umieszczonymi oknami ożywiają, jednocześnie wzmacniając mury, lizeny połączone między sobą arkadkowym fryzem. Profilowane okna, zamknięte półkolistymi łukami

zdobią maswerki. Halę kościoła przykrywa symetryczny, dwuspadowy dach pokryty dachówką karpiówką. Zastosowano tu rozbudowaną formę więźby dachowej z niskim poddaszem dostępnym z wieży. Poszczególne więzary, widoczne z nawy, łączą dołem belki stropowe dodatkowo usztywnione podwieszonymi sztyberami.

Organy wykonane w 1874 roku

Wewnątrz, nad głównym wejściem znajduje się empora organowa wsparta na czterech drewnianych słupach z zastrzałami, połączonych legarami. Dostępna z nawy kościoła prostymi, jednobiegowymi schodami z tralkową balustradą. Na chórze umieszczono organy wykonane w 1874 roku przez firmę Ch.F. Voelknera z Duninowa. Neogotycki, trójosiowy prospekt z wbudowanym centralnie stołem gry kryje dziesięciogłosowy instrument o następującej

dyspozycji:

manuał

1. Bourdun 16'
2. Principal 8'
3. Salicional 8'
4. Gedact 8'
5. Octav 4'
6. Gemshorn 4'
7. Flauto=dolce 4'
8. Progressiv harm. 2-4' fach

pedał

1. Subbass 16'
2. Octavenbass 8'

urządzenia pomocnicze

- Pedal Coppel
Calcanten glocke

Manuałowy zespół dźwięków składa się z 54 tonów o rozpiętości c-f³, zaś zespół dźwięku pedału z 27 tonów o rozpiętości c-d⁴. Organy posiadają mechaniczną trakturę gry oraz wiatrownice klapowo-zasuwowe. Miechy (1 magazynowy i 2 podawcze) napędza dmuchawa elektryczna jak również dźwignia ręczna.

Po obu stronach nawy znajdują się ustawione na wspólnym cokole drewniane ławki, po 15 w każdym rzędzie. Lica pierwszych ławek, ujęte policzkami o ściętych narożach, zdoła kratownica z profilowanych listew. Przy

południowej ścianie, stoi ambona wsparta na kolumnowej podporze, na którą prowadzą schody z tralkową balustradą.

Grufi aus Rülzenhagen
fir Schlane i Pom.

Kościół w Rusinowie na poczłtwce z lat 30-tych.

Wyposazenie z okresu budowy kościoła uzupełnia wykonana ze sztucznego kamienia, neogotycka chrzcielnica ustawiona obecnie w kruchcie. W ośmiobok czaszy wpisane jest koło z napisem gotycką minuskułą:

„Wer da glaubet und getauft wird, der wird selig werden. Ev. Marii 16v.16”

(Kto uwierzy i chrzest przyjmie, będzie zbawiony. Ew. Św. Marka 16 wers 1)

W środku czaszy widnieje okrągły otwór na misę z wodą chrzcielną. Niestety sama mosiężna misa chrzcielna z nazwiskiem ofiarodawcy oraz datą 1636 na obrzeżu, przejęta z poprzedniego

kościół, zaginęła po 1945 roku. Podobnie nie zachował się wspaniały model żagłowca zawieszony w środku nawy. Takie wotywnne modele, były charakterystyczne dla wielu kościołów w nadmorskich wioskach jak chociażby w Łącku czy w Bukowie Morskim. Ofiarodawcami byli marynarze mieszkający lub pochodzący z tych miejscowości. Zachowały się natomiast dwa wiszące, mosiężne, osiemnastoświecowe świeczniki o wieloczęłkowym trzonie z kulą i wygiętymi esownicami ramion. Z licznych parametrów kościelnych pozostały tylko dwa neogotyckie, mosiężne świeczniki ołtarzowe.

W prezbiterium, obok współcześnie wykonanego z drewna ołtarza, znajduje się olejny obraz na płótnie przedstawiający „Opłakiwanie Chrystusa”. Obraz ten namalowany przez prof. Antona Webera pochodzi z ołtarza ufundowanego również przez niego w 1898 roku.

Na uwagę zasługuje także dzwon fundacyjny odlany z brązu w 1874 roku w Szczecinie przez firmę „C. Voß und Sohn”. Umocowany na drewnianym jarzmie znajduje się w najwyższej kondygnacji wieży. Jego sześciopałkową koronę zdobią stylizowane główki. Na płaszczu, poniżej szerokiego pasa ornamentu roślinnego z motywem akantu oraz arkadkowego fryzu zwieńczonego trójliściem, widnieje inskrypcja:

„Selig sind die Gottes Wort hören und bewahren. Luc. 11,28”

(*Błogosławieni ci, którzy słuchają słowa Bożego i zachowują je. Łuk. 11,28*)

Po przeciwległej stronie znajduje się sygnatura ludwisarza oraz data i miejsce wykonania dzwonu: „*Gegossen von C. Voß und Sohn in Stettin 1874*” i poniżej palmety napis „*Rützenhagen*” oraz „*nr 552*”. Obrzeże płaszcza zdobi wąski pas ornamentu roślinnego.

Do czasów I wojny światowej towarzyszył mu dzwon przeniesiony ze starego kościoła, lecz podczas zbiórki metali kolorowych na cele wojenne musiano go oddać. Dzwon ten obok mosiężnej misy chrzcielnej to jedyne elementy wyposażenia przeniesione z dawnej, jeszcze średniowiecznej świątyni, które niestety nie zachowały się do obecnych czasów. Poza tym z dużym prawdopodobieństwem należy przyjąć, że znajdująca się obecnie w Muzeum Zamku Książąt Pomorskich w Darłowie późnogotycka rzeźba przedstawiająca św. Annę Samotrzecę pochodzi właśnie z wyposażenia dawnego kościoła w Rusinowie i jako najlepiej zachowana została przekazana ówczesnemu muzeum. Świadczyć o tym może fotografia z 1932 roku przedstawiająca rzeźbę, pochodząca z archiwum przedwojennego krajowego konserwatora zabytków, przechowywana obecnie przez Muzeum Narodowe w Szczecinie. Przy zdjęciu widnieje adnotacja: „*Kreisheimatmuseum Rügenwalde. Wahrscheinlich aus Rützenhagen, Kreis Schlawe*”. Jednak jej historia czeka jeszcze na pełne wyjaśnienie. Ta XVI-wieczna rzeźba wykonana w warsztacie pomorskim z drewna dębowego z zachowanymi śladami polichromii stanowi jeden z najcenniejszych zabytków Muzeum w Darłowie. Ciekawostką może być fakt, że rzeźba pełniła rolę rekwizytu podczas realizacji w 1960 roku filmu „*Krzyżacy*”.

Zachowały się natomiast dawne, ewangelickie księgi kościelne, które obecnie znajdują się w Sächsisches Staatsarchiv Leipzig, Deutsche Zentralstelle für Genealogie. Są to księgi: chrztów z lat 1638-1647 i 1703-1751, ślubów z lat 1660-1750, zgonów z lat 1638-1724 i 1742-1750 oraz konfirmacji z lat 1762-1768.

III. Kalendarium

I połowa XIV wieku	-	Wieś Rusenhagen (Rusinowo) zostaje lokowana na prawie niemieckim. Najprawdopodobniej to właśnie pierwsi niemieccy osadnicy wzniesli z ociosanych kamieni polnych pierwszy kościół.
1493 (20 wrzesień)	-	Najstarszy jak do tej pory znaleziony zapis dotyczący kościoła w Rusinowie.
1534 (13 grudzień)	-	Na sejmie pomorskim w Trzebiatowie przyjęto luteranizm jako religie panującą.

- 1535 (styczeń) - Jan Bugenhagen opracowuje w Darłowie zasady nowej ordynacji kościelnej i rozpoczyna wizytacje okolicznych klasztorów i kościołów.
- 1760 (12 czerwiec) - Zaproszony ogień w piekarniku spowodował pożar, który strawił probostwo. Dopiero w 1767 roku nastąpiła odbudowa. Król pruski przekazał na ten cel 327 talarów oraz drewno.
- 1780 (5 marzec) - W kościele odbyła się uroczystość dziękczynna z okazji ustąpienia epidemii czerwonki, która od września 1779 do lutego 1780 roku pochłonęła 48 ofiar z Rusinowa i Jarosławca. Kilka rodzin ufundowało czarny obrus pasyjny na ołtarz oraz czarną kapę na mary, z której rodziny ofiarodawców mogły korzystać bez żadnych opłat.
- po 1815 - W kościele poświęcono tablicę upamiętniającą 19 poległych i zmarłych mieszkańców wsi w latach 1813-1815, czyli od czasu formalnego wypowiedzenia przez Prusy wojny Francji.
- 1873 - Zakończono prace związane ze wznoszeniem nowego kościoła. Poprzednia świątynia została rozebrana a materiał posłużył m.in. do budowy muru między szkołą a probostwem. Według pastora Koeppena podczas budowy zakopano ozdobny, rzeźbiony stół chrzcielny oraz dwie drewniane figury przedstawiające Adama i Ewę pochodzące z wyposażenia starego kościoła.
- 1874 - Wyposażono wnętrze kościoła i zakończono montaż organów. W czwartą niedzielę Adwentu odbyła się msza konsekracyjna.
- 1911 - Mistrz murarski z Darłowa W. Papenfuss przeprowadził remont kościoła. Wymieniono znaczne fragmenty murów od strony zachodniej oraz zlikwidowano pinakle i kamienny krzyż wieńczący wschodni szczyt. W pracach remontowych wzięli udział również cieśle z Górnego Śląska, którzy 38 lat wcześniej stawiali kościół.
- 1912 - Przeprowadzono elektryfikację wsi. W kościele założono elektryczne oświetlenie.

- po 1918 - Przed kościołem wzniesiono pomnik poświęcony 22 mieszkańcom wsi poległym i zaginionym na frontach I wojny światowej.
- 1928 - Kościół w Rusinowie uwiecznia na płótnie „*die Kirche von Rützenhagen*” znany ekspresjonista, współzałożyciel grupy „Die Brücke” Karl Schmidt-Rottluff.
- I połowa lat 30-tych - W kościele zainstalowano elektryczne ogrzewanie. W drewnianych oparciach nóg ławek kościelnych poprowadzono rury grzewcze z rozdzielnikami.
- 1945 (9 marzec) - Do Rusinowa wkraczają oddziały armii czerwonej.
- 1945 (2 sierpień) - Do Darłowa przybywa franciszkanin o. Damian Tyniecki. Dwa dni później odprawia pierwszą mszę świętą. Obsługą religijną i duszpasterską obejmuje m.in. kościół w Rusinowie.
- 1946 (7 kwiecień) - Pierwszy ksiądz Franciszek Kluszczyński wyświęca kościół pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Marii Panny. Kościół w Rusinowie staje się kościołem filialnym.
- 1947 (2 czerwiec) - Rusinowo opuszczają ostatni niemieccy mieszkańcy wsi.
- 1951 (1 czerwiec) - Placówka duszpasterska w Łącku zostaje oficjalnie erygowana jako parafia rzymskokatolicka.
- 1958 - Dzięki ofiarności parafian i wydatnej pomocy Andrzeja Tkacza i Józefa Babuli dokonano naprawy dachu kościoła oraz wyremontowano wieżę. Zakupiono również dwa ornaty (biały i czarny) i cztery chorągwie.
- 1959 - Przeprowadzono remont wnętrza kościoła. Usunięto i skrócono ławki, likwidując jednocześnie elektryczne ogrzewanie. Zaprowadzono drogę krzyżową i uzupełniono ołtarz główny. Pomalowano całe wnętrze i zrobiono tymczasowe ołtarze boczne przedstawiające Serce Pana Jezusa oraz Serce Matki Boskiej.
- 1962 (3 czerwiec) - Podczas uroczystości I komunijnych poświęcono zielony ornat ofiarowany przez matki z Jarosławca. Matki z Rusinowa zakupiły

- dywan do kościoła, natomiast młodzież z Rusinowa i Jarosławca ofiarowała silnik elektryczny do organów.
- 1972 - Ogrodzono kościół wraz z przyległym cmentarzem.
- 1973 - Ostatecznie zlikwidowano cmentarz ewangelicki oraz pomnik poświęcony poległym w I wojnie światowej.
- 1976 - Wymalowano wnętrze kościoła.
- 1980 (8 wrzesień) - W czasie uroczystości odpustowej poświęcono dwie nowe chorągwie.
- 1985 (19-26 maj) - O.o. Redemptoryści ze Szczecinka przeprowadzają misje święte. Przed kościołem ustawiono krzyż przygotowany przez młodzież z Rusinowa.
- 1985 (3 wrzesień) - Zakupiono nowe meble do zakrystii.
- 1989 - Założono witraże w prezbiterium.
- 1990 - Ze składek parafian wyremontowano dach i założono nową instalację elektryczną i nagłaśniającą.
- 1991 (kwiecień) - Rozpoczęto malowanie wnętrza kościoła. Prace wykonali Józef Uryga i Henryk Świetlik.
- 1991 (lipiec) - Józef Drzazga wykonał drewniany ołtarz główny.
- 1995 - W miejscu dawnego pomnika Wacław Olszewski wymurował grootę z figurą Matki Boskiej jako wotum od małżeństw z długoletnim stażem.
- 1997 (7 czerwiec) - Podczas ekumenicznego nabożeństwa poświęcono tablicę upamiętniającą zmarłych dawnej ewangelickiej parafii. W uroczystościach wzięło udział 29 dawnych oraz 30 obecnych mieszkańców Rusinowa.
- 1998 (kwiecień) - Zakupiono monstrancję.
- 1998 (12 lipiec) - W Rusinowie zorganizowano festyn parafialny, z którego cały dochód postanowiono przeznaczyć na remont kościoła.
- 2000 (23 lipiec) - Zorganizowano kolejny festyn, którego celem było zebranie środków na remont kościoła.
- 2001 (lipiec-listopad) - Przeprowadzono remont kościoła. Całkowicie wymieniono pokrycie dachu. Założono nową instalację odgromową i wymieniono rynny.

- Wewnątrz wymieniono deski sufitowe i poddano renowacji więźbę dachową.
- 2002 (12 maj) - W wieżę kościelną uderza piorun poważnie uszkadzając łupkowe pokrycie hełmu wieży.
- 2002 (14 lipiec) - W Rusinowie zorganizowano trzeci z kolei festyn, z którego dochód postanowiono przeznaczyć na remont wieży kościoła. Na ten cel zbierane są również pieniądze z cotygodniowej sprzedaży ciast przygotowywanych przez gospodynie z Rusinowa.
- 2002 (wrzesień) - Rozpoczęto remont hełmu wieży kościelnej, który ukończono dopiero w marcu następnego roku. Ułożono na nowo pokrycie z łupka oraz założono instalację odgromową.
- 2003 (kwiecień) - Założono nową instalację nagłaśniającą.

IV. WYKAZ DUSZPASTERZY RUSINOWSKIEGO KOŚCIOŁA

Rützenhagen 1. Oct. 1894.
Koeppe,
Pastor

Pieczęć pastora Koeppena

Pastorzy ewangeliccy:

1. Lukas Salamannus	? – 1599
2. Johann Rhode	1594 – 1640
3. Martin Richter	1638 – 1671
4. Johann Christoph Richter	1671 – 1688
5. Johann Roth	1689 – 1691
6. Christoph Schadelock	1691 – 1710
7. Erdmann Sasse	1711 – 1740
8. Johann Gottfried Lauen	1739 – 1743
9. Johann Friedrich Rahn	1743 – 1794
10. Carl Ludwig Thiele	1786 – 1812
11. Georg Peter Gieseler	1814 – 1830

12. Johann Karl Just	1832 – 1847
13. Julius Albert Emil Palis	1847 – 1885
14. Leopold Wilhelm Paul Koeppen	1885 – 1938
15. pastora brak – w zastępstwie Franz Birken pastor z Barzowic	do 1945

Akwarela Karla Schmidta – Rottluffa: Kościół w Rusinowie {Die Kirche von Rützenhagen}, 1928

Księża katoliccy:

1. o. Damian Tyniecki z Darłowa	1945
2. Franciszek Kluszczyński	1946 – 1947
3. Stefan Szpręga	1947 – 1967
4. Norbert Roj	1967 – 1978
5. Stanisław Pecnik	1978 – 1985
6. Henryk Urzykowski	1985 – 1994
7. Stanisław Grudzień	1994 – 1996
8. Andrzej Bagiński	1996 –

BIBLIOGRAFIA

1. Albrecht M.: Brücken schlagen. (w:) Wermelskirchen General-Anzeiger 12 Juli 1997
2. Bescheinigung für Martin Schüttpelz aus 1897
3. Bielecka E.: Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie. Darłowo 2001
4. Böttger L.: Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regirungs Bezirk Köslin. Stettin 1892
5. Brüggeman L.W.: Ausführliche Beschreibung des Königl. Preußischen Herzogtuhums Vor- und Hinterpommern. Bd. 2 Stettin 1784
6. Karty ewidencyjne zabytków. Kościół filialny p.w. NMP w Rusinowie. PSOZ Słupsk1996
7. Klempin R.: Diplomatische Beiträge zur Geschichte Pommerns aus der Zeit Bogislafs X. Berlin 1859
8. Kronika parafii rzymsko-katolickiej w Łącku. (od roku 1945)
9. Lewko P.: Działalność warsztatu Christiana Friedricha Völknera. (w:) Organy i muzyka organowa XII. Gdańsk 2003
10. Michaelis E.: Die Rützenhagener Kirche im Bild. (w:) Pommersche Zeitung 13 Mai 1997
11. Rosenow K.: Rützenhagen im Rügenwalder Amt. Rügenwalde 1932
12. Rosenow K.: Zur Kulturgeschichte des Rügenwalder Amtes. (w:) Heimat Beilage der Schlauer Zeitung 1932
13. Różańska K.: Darłowscy Franciszkanie. (w:) Pomerania nr 10/1995
14. Schüttpelz E.: Rützenhagen. (w:) M. Vollack: Der Kreis Schlawe. Bd. 2 Husum 1986
15. Vanselow S., Fraske U.: Feier in Rützenhagen an der Ostsee. (w:) Pommersche Zeitung nr31/1997
16. Zadarko K., Końka D., Wilkowska K.: Schematyzm diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej. Koszalin 1998
17. Zalewski Z.: Muszą zobaczyć, że księdzu na nich zależy. (w:) Gość Niedzielny nr 13/1999

Anna Roguska

Tereny zieleni Sławna

1. Historia terenów zieleni.

Z historią miasta nierozzerwalnie łączy się historia jego terenów zieleni. W okresie największego rozwoju Sławna, przypadającego na XVIII wiek, zaczęto coraz większą wagę przykładąć do istnienia zieleni w mieście.

Od 1858 roku działało w Sławnie Towarzystwo Upiększania Miasta, którego zadaniem było zakładanie i wytyczanie promenad oraz porządkowanie zaniedbanych terenów. (Lindmajer 1994).

W latach 1895 - 1900 zalesiono część podmiejskiego terenu tworząc Lasy Komunalne przeznaczone dla mieszkańców Sławna na cele zdrowotno - wypoczynkowe. Na terenie lasów znajdowały się specjalne urządzenia i budowle mające służyć rekreacji odwiedzających. Obecnie zanikły zupełnie lub znajdują się w stanie nie nadającym się do użytkowania.

Z inicjatywy Towarzystwa Upiększania Miasta w roku 1858 na terenie istniejącego lasu utworzono park miejski o charakterze leśnym, który zachował się do dziś. W parku wytyczono aleje, wzdłuż których posadzono kasztanowce oraz – nad kanałem – wierzby płaczące (Sobisz i in. 2003).

W latach 20 - tych i 30 - tych na bagnistym terenie przy promenadzie wiodącej obok gimnazjum w kierunku rzeki Wieprzy utworzono Ogród Botaniczny. Jego twórcą był Karl Friedrich Marquardt, przyrodnik, autor wielu prac z zakresu flory Pomorza, na co dzień pracujący w sławieńskim urzędzie katastralnym.

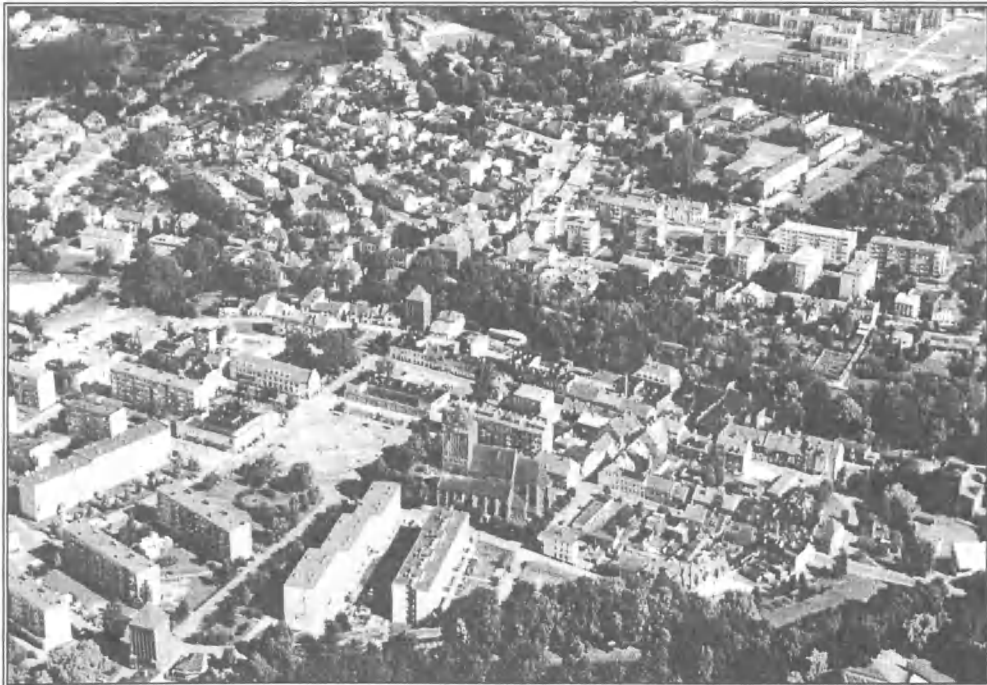
Powstanie ogrodu poparło Towarzystwo Upiększania Miasta, i dzięki zaangażowaniu władz miejskich oraz samych mieszkańców Sławna można było rozpocząć prace. W pracach szczególną aktywność wykazał dyrektor gimnazjum Erich Wolff, który wraz z kolegami założył ogród alpejski, układając ciężkie kamienie. Ogród rozrastał się. W naturalnych warunkach rosły tu rośliny leśne, polne, górskie oraz z wrzosowisk, wydm, torfowisk i lasów olchowych. W stawach pojawiły się rośliny wodne i przybrzeżne. Roślinność w ogrodzie pochodziła z całego

Pomorza. Marquardt przywiózł także wiele okazów z innych rejonów Niemiec, na przykład z Alp. Ogród otrzymał także „pomnik” - kamień narzutowy przywieziony z Kwasowa - który stoi tu do dziś. Karl Friedrich Marquardt mieszkał i działał w Sławnie do końca wojny. Po jej zakończeniu ratował zniszczone okazy roślin, zajmował się zbieraniem ziół, na bazie których tworzył lekarstwa i pomagał chorym. Jak wielu dawnych mieszkańców Pomorza musiał opuścić Sławno. W 1947 powódź roku zalała teren ogrodu i przyniosła duże straty dziele Marquardta (Sroka 2003). Wiarygodne informacje o istnieniu ogrodu pochodzą z kart zielnikowych datowanych na lata 1937-1947. Ogród po wojnie nosił nazwę Ogrodu Botanicznego przy Jedenastoletniej Szkole w Sławnie. W 1956 roku Kuratorium Okręgu Szkolnego w Koszalinie wzięło go pod swoją opiekę. W gabinecie biologicznym Liceum Ogólnokształcącego znajdują się notatki i zdjęcia wykonane w latach 1956-1961 przez nauczycielkę biologii Stefanię Figlarowicz. Obecnie na terenie dawnego Ogrodu utworzono „Szkołą Ostoję Przyrody”, którą opiekują się uczniowie Liceum Ogólnokształcącego (Sobisz i in. 2003).

W okresie międzywojennym w śródmieściu nie było zieleńców, a rynek otoczony był zwartymi ciągami kamieniczek. Porównując zdjęcia lotnicze z 1931 i z 2002 roku (fot. 1 i 2) widoczne jest, że w wielu miejscach po dawnych kamieniczkach utworzono zieleńce.

Fot. 1: Zdjęcie lotnicze Sławna z 1931 roku (źródło: Sławno. Dawne fotografie i pocztówki, 2002)

Fot. 2 - Sławno – widok z lotu ptaka (fot. W. Rączkowski)

Fot. 3 Stadhof Strasse (obecnie Powstańców Warszawskich) w latach międzywojennych (źródło: Sławno. Dawne fotografie i pocztówki 2002)

Jedynym historycznym zieleńcem – założonym w okresie międzywojennym – jest zieleńec przy obecnej ulicy Armii Krajowej (dawnej Hindenburg Straße). W miejscu dawnej fontanny, zlikwidowanej w latach 80-tych, postawiono czołg-pomnik, jako wyraz wdzięczności dla Armii Czerwonej. Część lip drobnolistnych, tworzących okrąg wokół fontanny, zachowała się do dziś. Wzdłuż wielu ulic w okresie międzywojennym posadzono drzewa (fot. 3) – głównie lipy drobnolistne i robinie akacjowe. Część z tych dwurzędowych alei przetrwała do dnia dzisiejszego, a część została – np. w wyniku poszerzania ulic – usunięta.

II. CHARAKTERYSTYKA I UKŁAD PRZESTRZENNY TERENÓW ZIELENI OGÓLNIEDOSTĘPNEJ W SŁAWNIE

Tereny zieleni w Sławnie mają układ pierścieniowo-plamowy. Na fragment pierścienia, otaczającego miasto od strony północno-wschodniej i południowo-wschodniej, składają się: Park Miejski, dawny Ogród Botaniczny oraz aleje o charakterze promenad, ciągnące się wzdłuż Kanału Miejskiego. Plamy zieleni tworzą zieleńce licznie występujące w historycznej części miasta.

W Sławnie zieleń ogólniedostępną tworzą różne rodzaje terenów zieleni. Według klasyfikacji terenów zieleni podawanej przez Pokorskiego i Siwca (1998) do terenów zieleni otwartych zaliczyć trzeba Park Miejski, teren dawnego Ogródu Botanicznego i liczne zieleńce w różnych częściach miasta. Tereny zieleni specjalnego przeznaczenia w Sławnie to tzw. zieleń towarzysząca komunikacji – w postaci przyulicznych alei, a także zadrzewiony Cmentarz Komunalny oraz pracownicze ogrody działkowe. Zieleń w Sławnie towarzyszy również różnym obiektom użyteczności publicznej i występuje m. in. na terenie przykościelnym, przy szkołach, Liceum Ogólnokształcącym, szpitalu miejskim. Terenem zieleni wypoczynkowo – wycieczkowym i turystycznym jest Las Komunalny.

Jest to największy teren zadrzewiony w Sławnie. Jego powierzchnia wynosi około 23 ha. Gatunkiem panującym w drzewostanie lasu jest sosna pospolita, która w różnych jego częściach występuje z domieszką świerku pospolitego, daglezi zielonej, brzozy brodawkowatej, buka pospolitego i lipy drobnolistnej. W części południowo-zachodniej drzewostan tworzy dąb szypułkowy. Na terenie lasu rosną nieliczne stare, okazałe drzewa, m. in. okaz dębu szypułkowego, uznany za pomnik przyrody, którego pień osiągnął obwód 390 cm. Las Komunalny jest chętnie odwiedzany, zwłaszcza w okresie wiosenno-letnim, przez mieszkańców Sławna i najbliższych okolic.

Park Miejski – o powierzchni – około 4 ha rozciąga się wzdłuż rzeki Moszczenicy. Układ alejek spacerowych z licznie rozmieszczonymi przy nich ławkami, umożliwia dogodne korzystanie z parku. Główna droga parku

obsadzona jest obustronnie drzewami różnych gatunków, m. in. modrzewiem europejskim, brzozą brodawkowatą, kasztanowcem pospolitym, lipą drobnolistną. W parku przeważają liściaste gatunki drzew, a najliczniej występują tu lipy drobnolistne (m. in. o obw. pni 180, 170 cm), dęby szypułkowe (m. in. o obw. pni 360, 320), buki pospolite (o obw. pni 120, 100 cm) oraz kasztanowce pospolite (o obw. pni 180, 160 cm). Z krzewów w parku rosną śnieguliczka biała, berberys Juliany, dereń biały, jaśminowiec wonny, ognik szkarłatny, bez czarny. Na jedną z brzoź brodawkowatych wspina się bluszcz pospolity. Roślin iglastych w parku jest niewiele; rosną tu głównie świerk pospolity oraz modrzew europejski. Do najcenniejszych należy cyprysik groszkowy odmiany nitkowej, którego pień osiągnął obwód 90 cm (na zdjęciu niżej: fot 4 - A. Roguska).

Podczas prowadzonych w parku prac ziemnych, związanych z budową kolektora sanitarnego, przerwano istniejący system odwadniającego teren rur drenarskich, czego efektem jest okresowe zalewanie – wczesną wiosną lub po obfitych opadach deszczu – fragmentu parku przy rzece.

Teren dawnego Ogrodu Botanicznego

– zlokalizowany we wschodniej części miasta – nosi dziś nazwę „Ostoja Przyrody”. Obecnie teren ten jest zaniedbany, bez śladów dawnej świetności, zarośnięty samosiewami pospolitych gatunków drzew i krzewów. Na 1,5 hektarowym, częściowo podmokłym terenie, znajduje się staw, w otoczeniu którego

rosną głównie olsze czarne. W innej części tego terenu, przy ul. Kąpielowej rosną lipy drobnolistne i jesiony wyniosłe. Jeden z nielicznie rosnących tu dębów szypułkowych, osiągnął 330 cm obwodu pnia, co kwalifikuje go do uznania za pomnik przyrody.

Jak już wspomniano, w rozdziale dotyczącym historii terenów zieleni, zieleńce w Sławnie – oprócz zieleńca przy obecnej ul. Armii Krajowej –

zostały założone w historycznej części miasta, w miejscach, po zburzonych w czasie ostatniej wojny kamienicach. Dawny układ przestrzenny zieleńca przy ul. Armii Krajowej został zachowany; ma on kształt trójkąta, do środka którego, z każdego z kątów, prowadziły trzy a obecnie dwie ścieżki. W centralnym miejscu zieleńca pierwotnie znajdowała się fontanna, którą w latach 80-tych zlikwidowano i zastąpiono czołgiem – pomnikiem, będącym symbolem wdzięczności dla Armii Czerwonej. Dużą część zieleńca zajmuje trawnik z rozmieszczonymi w luźnych grupach drzewami i krzewami. Z drzew liściastych rosną tu: jarząb pospolity, wierzba płacząca, dąb czerwony, jesion pospolity, robinia biała odmiany kulistej, głóg pośredni odmiany pełnokwiatowej różowej. Drzew iglastych jest niewiele i są to: świerk kłujący odmiany sonej, dąglezja zielona oraz cyprysik Lawsona. Cały zieleńiec otoczony jest niskimi (do 0,6 m wysokości) żywopłotami formowanymi z ligustru pospolitego i berberysu Thunberga odmiany ciemnoczerwonej. Omawiany zieleńiec ma charakter bardziej reprezentacyjny niż wypoczynkowy, gdyż znajduje się przy drogach przelotowych o dużym natężeniu ruchu samochodowego. Świadczy o tym m. in. fakt, że na znajdujących się tu ławkach rzadko spotyka się odpoczywających ludzi.

Największy – o powierzchni 0,7 ha – i zarazem najbogatszy w różne gatunki drzew i krzewów jest zieleńiec ciągnący się wzdłuż ul. Jedności Narodowej, na odcinku od Bramy Koszalińskiej do Placu ks. kard. S. Wyszyńskiego. Wzdłuż chodnika od strony ul. Jedności Narodowej rosną posadzone w rzędzie drzewa jabłoni jagodowej, której ozdobą są młode, zaczerwienione przyrosty z liśćmi oraz różowe kwiaty pojawiające się w maju. Rząd drzew od strony ulicy, podsadzony jest formowanym żywopłotem mieszanym, z pigwowca pośredniego i berberysu Thunberga w odmianie ciemnoczerwonej. Na zieleńcu zarejestrowano 30 drzew i krzewów. Z rzadziej uprawianych roślin są tu: ognik szkarłatny, robinia biała odmiany kulistej, oraz dwa okazy klonu tatarskiego podgatunku ginnala. We fragmencie omawianego zieleńca, u zbiegu ulic Jedności Narodowej i Kościuszki znajduje się niewielki skalniak z posadzonymi roślinami, głównie o pokroju płożącym. Rosną tu m. in. jałowiec płożący, irga Dammera oraz byliny okrywowe.

W sąsiedztwie gimnazjum, zlokalizowany jest zieleńiec o charakterze rekreacyjno-wypoczynkowym, o powierzchni ok. 0,5 ha. Oddalony od ruchliwych ulic z pobliskim placem zabaw dla dzieci jest jednym z najchętniej odwiedzanych terenów zieleni w Sławnie. Zieleńiec ten – o kształcie nieregularnego czworokąta, podzielonego w różnych miejscach prostymi liniami ścieżek w całości – objęty jest płaszczyzną trawnika. Granice zieleńca wyznaczają w różnych miejscach fragmenty żywopłotu z formowanego ligustru pospolitego oraz śnieguliczki koralowej. Na trawniku

drzewa rosną w zwartych grupach; są to: jesiony pospolite (m. in. o obw. pni 130, 30 cm), brzozy brodawkowate, topole osiki (m. in. o obw. pni 160, 20 cm), klony pospolite (m. in. o obw. pni 100, 80 cm). Przez pojedyncze okazy reprezentowane są: lipa drobnolistna (o obw. pnia 30 cm), klon jesionolistny, wierzba babilońska odmiany pogiętej, wierzba płacząca, wierzba biała odmiany czerwokokrej, robinia biała odmiany kulistej.

Pozostałych 10 zieleńców miejskich jest małych, o powierzchni ok. 0,2 ha i są one rozproszone w centrum miasta.

Położony w pobliżu kościoła zieleniec przy ul. Grottgera wyróżnia się ładnymi, młodymi okazami jarzębu mącznego, o obw. 90 cm i wys. ok. 10 m. Z drzew są tu młode okazy żywotnika zachodniego, robinii białej odmiany kulistej, brzozy brodawkowatej, oraz wiązu szypułkowego. Z dwóch stron zieleńca rosną, posadzone w rzędzie, krzewy karagany syberyjskiej odmiany zwisającej.

Obwód zieleńca przy Placu ks. kard. S. Wyszyńskiego stanowi – tworzący kształt koła – formowany żywopłot z irgi pomarszczonej, po którego wewnętrznej stronie ustawione są ławki. Zieleniec przecina ścieżka, a na jego środku, po metalowej kracie, pnie się wiciokrzew pomorski. Rosną tu drzewa, takich gatunków jak: świerk srebrny odmiany sinej, jesion pospolity i klon jesionolistny, jarząb szwedzki i mączny.

Zieleniec na rogu ulic M. Skłodowskiej-Curie i Lipowej podzielony jest ścieżkami na 3 nierówne części. Na skalniaku urządzonym wzdłuż ul. M. Skłodowskiej-Curie rosną różne krzewy, m.in.: sosna kosodrzewina, pięciornik krzewiasty, irga Dammera, trzmielina Fortune'a oraz byliny. Oprawę dla skalniaka tworzą topola biała, śliwa wiśniowa oraz oliwnik wąskolistny i tawuła van Houtte'a. Rosnące obok skalniaka drzewo topoli białej, osiągnęło obwód 480 cm, co jest wymiarem pomnikowym dla tego gatunku. Z drzew iglastych rosną tu: świerk pospolity, świerk kłujący odmiany sinej i modrzew europejski. Wzdłuż jednej ze ścieżek jest żywopłot formowany z ligustru pospolitego.

Z omawianym wcześniej zieleńcem sąsiaduje inny, bardziej zaniedbany położony przy zbiegu trzech ulic: Lipowej, M. Skłodowskiej-Curie i Basztowej. W centralnej części zieleńca, na trawniku o owalnym kształcie rosną, m.in.: robinia biała odmiany kulistej, głóg jednoszyjkowy, oraz krzewy – ognik szkarłatny, karagana syberyjska, dereń biały. Wzdłuż ul. M. Skłodowskiej-Curie rosną w rzędzie cztery ładne, młode okazy lipy holenderskiej, wyróżniającej się regularnym, stożkowatym kształtem korony; drzewa są posadzone żywopłotem z berberysu Thunberga odmiany ciemnoczerwonej. Od strony ul. Lipowej zieleniec otoczony jest formowanym żywopłotem z ligustru pospolitego.

Do zieleńca przy ul. Kopernika bezpośrednio przylega parking, oddzielony od chodnika dla pieszych żywopłotem formowanym mieszanym

ze śnieguliczki koralowej i ligustru pospolitego, z samosiewami klonu pospolitego. Po drugiej stronie zieleńca znajduje się rząd klonów jesionolistnych oraz kilka drzew wierzby płaczącej. Przeważają tu młode nasadzenia drzew i krzewów, rosną tu m.in. cis pospolity, kosodrzewina, jarząb pospolity i jarząb szwedzki, tawuła japońska i tawuła wierzbolistna oraz – rzadziej spotykany – suchodrzew Korolkowa.

Zieleniec przy Placu Wolności ma kształt prostokąta, po którego przekątnej poprowadzony jest chodnik z płyt betonowych. Cały zieleniec otacza żywopłot z ligustru pospolitego. Na trawniku rosną dąb szypułkowy (o obw. pnia 250 cm) i buk pospolity odmiany czerwonolistnej (o obw. pnia 250 cm), które mają rozległe korony. Rośną tu także młode okazy świerku pospolitego i świerku kłującego odmiany sinej oraz – w grupach – krzewy forsycji pośredniej.

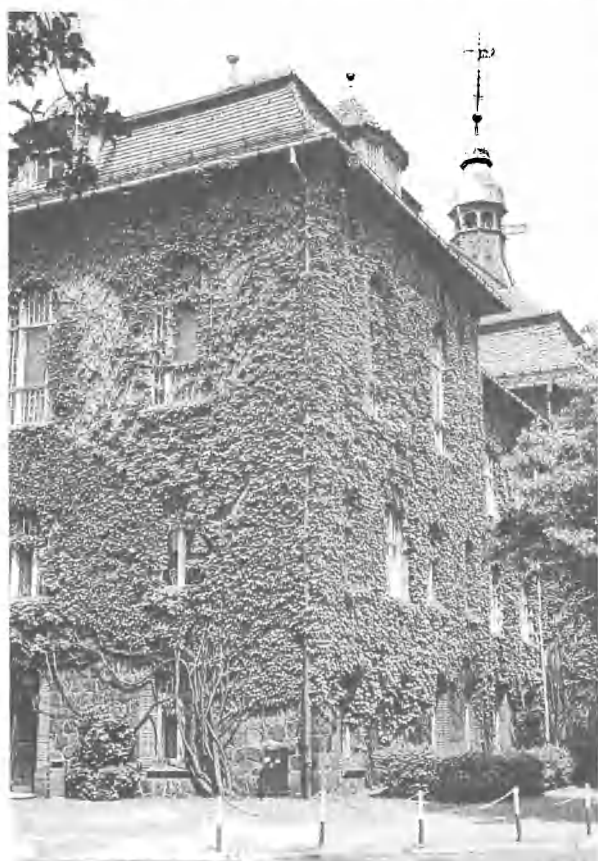
Na zieleńcu przy ul. Mickiewicza jest niewiele drzew; na trawniku rosną tylko żywotnik zachodni oraz wierzba płacząca. Wzdłuż chodnika rosną w rzędzie jarzęby pospolite podsadzone żywopłotem formowanym z ligustru pospolitego.

Zieleniec przy ratuszu otoczony jest ze wszystkich stron żywopłotem formowanym z berberysu Thunberga. Budynek ratusza częściowo porośnięty jest

winobluszczem trójklapowym (na zdjęciu obok – fot. 5 - A. Roguska).

Niedawno posadzone tu cisy pospolite formowane są w kształcie stożka. W sezonie wiosenno-letnim zieleniec dodatkowo zdobia, sadzone w tym czasie w pojemniki, rośliny jednoroczne.

Zlokalizowany między Cmentarzem Komunalnym, a rzeką Wieprzą (przy wylocie z ulicy Gdańskiej) zieleniec otacza znajdujący się tu parking. Drzewa rosnące na zieleńcu są młode. Równoległe do rzeki ciągnie się rząd drzew jesionu wyniosłego i klonu jesionolistnego. Poza tym rosną tu wierzby płaczące, lipy drobnolistne, robinie białe oraz krzewy

karagany syberyjskiej i żylistka szorstkiego.

Teren wokół kościoła p. w. Wniebowzięcia NMP otacza rząd drzew, z przewagą lipy drobnolistnej. Poza nią rośnie tu również: jesion wyniosły oraz klon pospolity. Występują tu także gatunki takie jak: bukszpan wiecznie zielony, cis pospolity, złotlin japoński, sosna pospolita, świerk kłujący odmiany sonej, oraz jodła kaukaska. Szczególną uwagę zwraca tu kwitnący obficie wiosną okaz pigwowca pośredniego. Droga do wejścia głównego kościoła obsadzona jest po obu stronach w dwóch rzędach żywotnikiem zachodnim odmiany Smaragd oraz jałowcem skalnym odmiany Skyrocket.

Rosnące w parku miejskim, na terenie stawów miejskich oraz wzdłuż kilku ulic w mieście, drzewa tworzą 1 - lub 2 - rzędowe aleje. Spośród alei jednorzędowych na terenie miasta występują: aleja przy ulicy Koszalińskiej złożona z klonu pospolitego, aleje położone przy ulicach Okrzei, 3 - go Maja i Traugutta utworzone z gatunku głóg pośredni odmiana pełnokwiatowa różowa oraz aleja mieszana znajdująca się przy ul. Dworcowej, w skład której wchodzi: lipa drobnolistna, klon pospolity oraz kasztanowiec zwyczajny. Wśród alei jednogatunkowych, dwurzędowych przeważającym gatunkiem jest lipa drobnolistna, która tworzy aleje przy alei Wojska Polskiego, ulicach Armii Krajowej, Kopernika, Matejki, Mireckiego oraz na Cmentarzu Komunalnym. Pozostałe aleje jednogatunkowe, dwurzędowe utworzone są z następujących gatunków: klon pospolity - aleja przy ul. Kosynierów, kasztanowiec zwyczajny tworzący aleję przy Domu Kultury, brzoza brodawkowata w alei na terenie stawów miejskich, głóg pośredni odmiana pełnokwiatowa różowa przy Placu Wolności, jesion wyniosły - ul. Staszica oraz dąb czerwony wchodzący w skład alei na Cmentarzu Komunalnym. W alejach mieszanych, dwurzędowych przeważające gatunki to: lipa drobnolistna, brzoza brodawkowata, jesion wyniosły, klon pospolity, olsza szara, kasztanowiec zwyczajny, głóg pośredni odmiana pełnokwiatowa różowa, topola osika oraz buk pospolity. Aleje utworzone z tych gatunków występują przy ulicach: Kąpielowej, Powstańców Warszawskich, Buczka, na cmentarzu komunalnym, w parku miejskim. Gatunki te wchodzi również w skład alei wzdłuż Kanału Miejskiego oraz na Alei Zachodniej.

Zieleń na terenie szpitala charakteryzuje się zróżnicowanym składem gatunkowym. Spośród gatunków, które tylko tu występują wyróżnia się leszczynę turecką, której obwód pnia wynosi 220 cm, kwalifikuje się jako okaz pomnikowy, skrzydłorzech kaukaski oraz klon srebrzysty. Pozostałe gatunki drzew rosnące na terenie szpitala to: jodła pospolita, daglezja zielona, żywotnik zachodni, klon jawor, klon pospolity, buk pospolity, jesion zwyczajny, topola czarna odmiana włoska (o obwodach pni 200 i 180 cm), wiąz polny, a także dąb szypułkowy o obwodzie pnia 400 cm, lipa drobnolistna, jabłoń domowa oraz robinia biała. Krzewy stanowią nieliczną grupę. Występują tu forsycja pośrednia, berberys Thunberga, lilak pospolity

oraz żywopłoty utworzone ze strzyżonych gatunków ligustru pospolitego i śnieguliczki białej.

Na terenie przy Liceum Ogólnokształcącym zarejestrowano 3 gatunki kwalifikujące się na pomniki przyrody. Są to 4 okazy cisu pospolitego o obwodach pni 110, 120, 150, 160 cm, 2 okazy buka pospolitego odmiany czerwonolistnej o obwodach 295, 315 cm oraz dąb szypułkowy o obwodzie pnia 330 cm. Poza tym rosną tu: świerk pospolity, świerk kłujący odmiany sonej, jesion wyniosły odmiany zwisającej, kasztanowiec zwyczajny, dąb szypułkowy odmiana stożkowata oraz lipa drobnolistna i wierzba płacząca.

Targowisko miejskie otaczają wokół: klon pospolity, klon jawor oraz jarząb pospolity. Obwód pni tych drzew waha się w granicach od 50 do 70 cm. Na terenie tym występują poza tym: olsza szara o obwodzie pnia 180 cm oraz brzoza brodawkowata o obwodzie pnia 170 cm.

III. STAN ZADRZEWIENIA TERENÓW ZIELENI OGÓLNIENIE-DOSTĘPNEJ W SŁAWNIE

W Sławnie, na terenach zieleni ogólnie niedostępnej zarejestrowano 102 gatunki i odmiany drzew i krzewów ozdobnych. Wśród nich jest 19 (18,6 %) roślin nagozalążkowych i 83 (81,3 %) roślin okrytozalążkowych. Z drzew liściastych na terenach zieleni – wyłączając aleje – najliczniej występują: klon pospolity, kasztanowiec pospolity, brzoza brodawkowata, jesion wyniosły, dąb szypułkowy, jarząb pospolity oraz lipa drobnolistna. Do rzadko uprawianych w Polsce drzew liściastych rosnących w Sławnie należą: klon ginnala (rosnący na zieleńcu przy Bramie Koszalińskiej) oraz klon cukrowy (na terenie szpitala). Z krzewów najczęściej spotyka się karaganę syberyjską, dereń biały, śnieguliczkę białą oraz forsycję pośrednią a także rosnące w formie żywopłotów: ligustr pospolity, pigwowiec pośredni berberys Thunberga odmiana purpurowa oraz śnieguliczka koralowa. Spośród drzew iglastych występujących powszechnie w Sławnie, wymienić należy: świerk pospolity, świerk kłujący odmiany sonej, sosnę pospolitą oraz żywotnik zachodni.

Na terenie miasta zadrzewione są 24 ulice. Przyuliczne aleje w Sławnie tworzą najczęściej: lipa drobnolistna, klon pospolity, kasztanowiec pospolity, jesion wyniosły oraz głóg pośredni odmiany pełnokwiatowej różowej. Są to stare aleje sadzone w okresie międzywojennym. Ze względu na stan zdrowotny jak i ogólny wygląd, najbardziej efektowne są aleje występujące na ul. Kąpielowej oraz wzdłuż Kanału Miejskiego.

Wśród drzew i krzewów Sławna, 9 jest uznanych za pomniki przyrody. Są to dęby szypułkowe (4 okazy), lipy drobnolistne (2 okazy), buk pospolity odmiany zwisającej, cis pospolity oraz tulipanowiec amerykański.

W wyniku badań odnaleziono drzewa, które wg Kasprzaka (1998) osiągnęły wymiary drzew pomnikowych, a nie są dotąd uznane za pomniki przyrody. Są to: cis pospolity odmiany *Dovastona*, buk pospolity odmiany *ezerwonolistnej*, dąb szypułkowy, wiąz polny i topola kanadyjska.

Z rzadko uprawianych w Polsce gatunków drzew iglastych, rosnących na terenach zieleni w Sławnie wymienić należy: żywotnikowiec japoński (zdjęcie z lewej – fot. 6 - A. Roguska) i choinę kanadyjską (zdjęcie z prawej - fot. 7 - A. Roguska).

Tab. 1 Wykaz najcenniejszych drzew pod względem osiągniętych wymiarów lub rzadkości uprawy w Sławnie.

Lp.	Gatunek (nazwa łacińska, nazwa polska)	Obwód pnia [cm] mierzony na wys 130 cm	Miejsce występowania (przedstawione na rys. 6)
1	2	3	4
Drzewa uznane za pomniki przyrody			
1.	<i>Taxus baccata</i> L. cis pospolity	120	ul. Gdańska
2.	<i>Fagus sylvatica</i> 'Pendula' buk pospolity odm. zwisająca	410	ul. Gdańska

3..	<i>Liriodendron tulipifera</i> L. Tulipanowiec amerykański	200	ul. Wojska Polskiego
4..	<i>Quercus robur</i> L. dąb szypułkowy	550	ul. Buczka
5.	<i>Quercus robur</i> L. dąb szypułkowy	470	ul. Buczka
6.	<i>Quercus robur</i> L. dąb szypułkowy	390	Las Komunalny
7.	<i>Quercus robur</i> L. dąb szypułkowy	580	ul. Cieszkowskiego
8.	<i>Tilia cordata</i> Mill. lipa drobnolistna	450	ul. Gdańska
9.	<i>Tilia cordata</i> Mill. lipa drobnolistna	470	ul. Cieszkowskiego

Drzewa o wymiarach pomnikowych

10.	<i>Taxus baccata</i> L. 'Dovastoniana' cis pospolity odm. Dovastona	110	teren Liceum Ogólnokształcącego
11.	<i>Taxus baccata</i> L. 'Dovastoniana' cis pospolity odm. Dovastona	150	teren Liceum Ogólnokształcącego
12.	<i>Taxus baccata</i> L. 'Dovastoniana' cis pospolity odm. Dovastona	160	teren Liceum Ogólnokształcącego
13.	<i>Taxus baccata</i> L. 'Dovastoniana' cis pospolity odm. Dovastona	120	teren Liceum Ogólnokształcącego
14.	<i>Corylus colurna</i> L. leszczyna turecka	220	teren szpitala
15.	<i>Fagus sylvatica</i> 'Purpurea' Ehrh. buk pospolity odm. czerwonolistna	250	Plac Wolności
16.	<i>Fagus sylvatica</i> 'Purpurea' Ehrh. buk pospolity odm. czerwonolistna	295	teren Liceum Ogólnokształcącego
17.	<i>Fagus sylvatica</i> 'Purpurea' Ehrh. buk pospolity odm. czerwonolistna	315	teren Liceum Ogólnokształcącego
18.	<i>Populus ×canadensis</i> Moench topola kanadyjska	480	zieleniec przy ul. Skłodowskiej - Lipowej
19.	<i>Quercus robur</i> L. dąb szypułkowy	330	teren Liceum Ogólnokształcącego
20.	<i>Quercus robur</i> L. dąb szypułkowy	400	teren szpitala
21.	<i>Quercus robur</i> L. dąb szypułkowy	300	Park Miejski
22.	<i>Quercus robur</i> L. dąb szypułkowy	330	teren dawnego Ogrodu Botanicznego
23.	<i>Ulmus carpinifolia</i> Gleditsch wiąz polny	340	ul. Dworcowa
24.	<i>Ulmus carpinifolia</i> Gleditsch wiąz polny	320	ul. Dworcowa

Drzewa o wymiarach zbliżonych do pomnikowych			
25.	<i>Chamaecyparis pisifera</i> Endl. 'Filifera' cyprysik groszkowy odm. nitkowatej	90	Park Miejski
26.	<i>Juglans nigra</i> L. orzech czarny	240	ul. Buczka
27.	<i>Sorbus aria</i> (L.)Crantz jarząb mączny	90	zieleniec przy ul. Grottgera
28.	<i>Sorbus aucuparia</i> L. jarząb pospolity	95	zieleniec przy kościele p. w. Wniebowzięcia NMP
Drzewa rzadko uprawiane			
29.	<i>Thujaopsis dolabrata</i> (L.f.)Siebold et Zucc. żywotnikowiec japoński	-	Cmentarz Komunalny młody okaz
30.	<i>Tsuga canadensis</i> (L.)Carrière choina kanadyjska	130	Cmentarz Komunalny
31.	<i>Acer tataricum</i> L. subsp. <i>ginnala</i> (Maxim.)Wesm. klon ginnala	50	zieleniec przy Bramie Koszalińskiej
32.	<i>Acer saccharinum</i> L. klon srebrzysty	120	teren szpitala

LITERATURA

- Bac S., Koźmiński Cz., Rojek M. 1998 Agrometeorologia. Wyd. II. PWN, Warszawa.
- Borówka R., Friedrich S., Heese T., i inni 2002 Przyroda Pomorza Zachodniego. Wyd. Oficyna In Plus, Szczecin.
- Bugała W. 2000. Drzewa i krzewy. PWRiL, Warszawa.
- Bugała W. 2002. Drzewa i krzewy iglaste. PWRiL, Warszawa.
- Celka Z., Sobisz Z., Morka D. 2003 Materiały do flory Ogrodu Botanicznego w Sławnie, [w:] Historia i kultura Ziemi Sławieńskiej, t. 2, red. W. Rączkowski, J. Sroka, s. 117 - 127. Sławno: Fundacja: „Dziedzictwo”, wydawnictwo „Margraf”.
- Chachulski Z. 2000. „Chirurgia i pielęgnacja drzew”. Wyd. Legraf, Warszawa
- Chachulski Z. 2003. Wyniki prób zastosowania do zwalczania szrotówka kasztanowcowiaczka pułapek feromonowych [w: Drzewa krzewy park. Czasopismo Polskiego Towarzystwa Chirurgów Drzew – NOT nr 10, rok VI Łódź: 2-8].
- Cieplik J. 2001 Gminy Sławno i Postomino - bliscy sąsiedzi Słupska) spojrzenie geograficzno - przyrodnicze) [w:] Materiały do poznania regionalizmu słupskiego t. IV. Słupsk.
- Cieplik J., Narkowicz J., Śpiewakowski R. 1970. Przyroda i krajobraz ziemi koszalińskiej. Koszalin.
- Ellewart J. 2003. Pomorze Środkowe przewodnik krajoznawczy. Region Wyd. II, Gdynia.

- Groß W. 2002 European treeworker. Patzer Verlag, Berlin - Hanover.
- Kasprzak K. 2001. Ochrona pomników przyrody - zasady postępowania administracyjnego. Przegląd komunalny Nr 3. Wyd. IV. Dodatek branżowy. Poznań.
- Konarski B. 1981. Sławno i okolice. KAW, Szczecin.
- Kondracki J. 1994. Geografia Polski, mezoregiony fizyczno - geograficzne. PWN, Warszawa.
- Kondracki J. 2000. Geografia regionalna Polski. Wyd. II. PWN, Warszawa.
- Kosiński. 1995. Ogólna charakterystyka klimatologiczna województwa słupskiego. Raport o stanie środowiska województwa słupskiego w 1994 r. Biblioteka Monitoringu Środowiska, Słupsk.
- Kozłowska - Szczęsna T., Limanówka D., Niedźwiedz T., Ustrnul Z., Taczos S. 1993. Charakterystyka termiczna Polski. Nr 18. zeszyty Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa.
- Koźmiński C., Michalska B. 1999. Ćwiczenia z agrometeorologii. PWN, Warszawa.
- Lindmajer J. 1994. Dzieje Sławna, Słupsk: Urząd Miejski w Sławnie, WSP w Słupsku.
- Lindmajer J. 1999. Z historii dawnych cmentarzy. Gazeta sławieńska nr. 1(83), Wyd. Sławieński Dom Kultury, Sławno.
- Łabanowski G. 2003. Jak chronić kašztanowce? [w: Drzewa krzewy park. Czasopismo Polskiego Towarzystwa Chirurów Drzew – NOT nr 10, rok VI Łódź: 2-8].
- Marczyński S. 2001. Pnącza [w: Katalog roślin, drzewa, krzewy, byliny polecane przez Związek Szkółkarzy Polskich.]. Wyd. Agencja Promocji Zieleni, Warszawa.
- Muras P. 2001. Rośliny wrzosowate [w: Katalog roślin, drzewa, krzewy, byliny polecane przez Związek Szkółkarzy Polskich.]. Wyd. Agencja Promocji Zieleni, Warszawa.
- Pokorski, Siwiec M. 1998. Kształtowanie terenów zieleni. PWN, Warszawa.
- Poprawska M., Sroka J. 2002. „Sławno. Dawne fotografie i pocztówki”. Wyd. Sławieński Dom Kultury, Sławno.
- Seneta W. 1991. Drzewa i krzewy liściaste. A - B. PWN, Warszawa.
- Seneta W. 1991. Drzewa i krzewy liściaste. C. PWN, Warszawa.
- Seneta W. 1991. Drzewa i krzewy liściaste. D - H. PWN, Warszawa.
- Seneta W., Dolatowski J. 2000. Dendrologia. PWN, Warszawa.
- Skup A. 1995. „Pielęgnacja i ochrona drzew”, Opole.
- Sroka J. 2003. Początki sławieńskiego Ogrodu Botanicznego. Gazeta Sławieńska nr 6 (117). Wyd. Margraf, Sławno.
- Szydło w. 2001. Drzewa i krzewy iglaste. Wyd. Agencja Promocji Zieleni, Warszawa.
- Strategia Rozwoju Powiatu Sławieńskiego do roku 2015, opracowanie 2001 - 2002, Załącznik do Uchwały Nr XXX/252/2002 Rady Powiatu w Sławnie z dnia 27 czerwca 2002 r.

Plan der Stadt Schlawe (Pommern) 1939, ukazał się jako wkładka do Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch. 1 Band – Der Kreis als Ganzes. Pod red. Manfreda Vollacka, Husum 1986.

Plan der Stadt Schlawe 1913. Opracowanie E. Weidemann. Wydawca Friedrich Sundelin. Schlawe 1913.

Bibliografia wydawnictw dotyczących Sławna za lata 2001-2004 (wybór)

- Cieplik Józef: Janiewickie Bagno (w:) Jantarowe Szlaki, 1999, nr 4, s. 29-30
- Barz Siegfried: 685 Jahre Schlawe / 685 lat Sławna. Historyczne widoki. Bmw. 2002 {teka zawierająca 10 reprodukcji prac Siegfrieda Barza, których tematem jest Sławno}
- Dalska-Sienkiewicz Urszula, Sienkiewicz Juliusz: Ostatni wiatrak w dawnym woj. Koszalińskim {w Kowalewiczkach} (w:) Koszalińskie Zeszyty Muzealne, T. 23, 2001, s. 5-33
- Daniela Chodorowskiego dziennik z podróży do Gdańska z 1773 roku w opr. Małgorzaty Paszyłka , Gdańsk 2002 {dwa fragmenty dotyczące Sławna s. 6 i 76}.
- Darłowskie Zeszyty Naukowe. Red. Leszek Walkiewicz, Nr 7, 2002. W numerze: Jan Powierski: Pierwsza lokacja Darłowa i IV powstanie Prusów jako przejawy polityki Wiśława rugijskiego; Błażej Śliwiński: U genezy darłowskiego herbu; Janina Kochanowska: Darłowska scheda księżnej Elżbiety; Zygmunt Boras: Książę Eryk I pomorski i jego polityka zagraniczna.
- De rebus futuris memento: przyszłość przeszłego krajobrazu kulturowego Ziemi Sławieńskiej {materiały z konferencji zorganizowanej przez Fundację „Dziedzictwo” w Sławnie 17 października 2001}, pod red. Włodzimierza Rączkowskiego i Jana Sroki, Sławno 2002. Tom zawiera: Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka: Cudze chwalicie, swego nie znacie: o różnym postrzeganiu krajobrazu kulturowego; Elżbieta Raszeja: Ochrona i wykorzystanie zasobów krajobrazu kulturowego w projektach rewitalizacji obszrów wiejskich Europy; Elżbieta Szalewska: Projekt „Kraina w kratę” jako czynnik rozwoju gminy Sławno; Krystyna Bastowska: Quo vadis przeszłości ?; Włodzimierz Rączkowski: Archeologia w krajobrazie kulturowym: zagrożenia czy szanse; Marlena Józefowska: Chronić czy udostępniać ? : głos konserwatorski w sprawie użytkowania obiektów archeologicznych; Waław Idziak: Krajobraz kulturowy i dziedzictwo kulturowe w strategii rozwoju powiatu sławieńskiego; Jolanta Brzóska, Andrzej Kijowski: Strategia – nowoczesne zarządzanie gminą; Wojciech Stefanowski: Zasoby środowiska kulturowego w polityce gminy Sławno; Adam Kijowski: Zapis graficzny krajobrazu ruralistycznego a tworzenie

koncepcji zagospodarowania turystycznego okolic Sławna: założenia projektu Parku przyrodniczo-archeologicznego „Wrześnickie kurhany”; Wacław Florek: Geomorfologiczne walory doliny Wieprzy w rejonie Sławska i Staniewic; Zbigniew Celka: Rośliny naczyniowe grodziska we Wrześnicy.

Dorzecze: Nr 11/12. red. Jan Sroka, Sławno 2001/2002. W numerze: Józef Lindmajer: Szkoła miejska w Sławnie od końca XVIII wieku do 1914 roku; Jan Sroka: Znani ludzie dawnego Sławna – Hans Martin Majewski; Hans Martin Majewski; Sto jeden gram muzyki (fragmenty pamiętnika); Piotr Wawrzyniak, Piotr Pawlak, Rafał Gradowski: Wstępne sprawozdanie z badań i nadzorów archeologicznych prowadzonych w rejonie Bramy Koszalińskiej w Sławnie, woj. Zachodniopomorskie w maju i czerwcu 2001 r. ; Marek Żukowski: Powołanie, organizacja oraz Działalność Pełnomocnika Rządu RP na obwód sławieński oraz jego urzędu w latach 1945 – 1946; Jan Sroka: Z działalności wystawienniczej SDK – Dawne Pomorze w malarstwie i fotografii; Słownik nazw geograficznych powiatu sławieńskiego {polsko-niemiecki i niemiecko-polski}.

Dulewicz Kazimierz: Z pamiętnika pierwszego burmistrza Darłowa Stanisława Dulewicza. Darłowo 2003.

Gazeta Sławieńska. Sławno. Sławieński Dom Kultury. 2001, nr 1 – 11(97-106 , 2002, nr 1- 5 (107-111).

Gazeta Sławieńska. Sławno. Wydawnictwo „Margraf”. 2003 , nr 1- 9 (112-119) , 2004, nr 1- 9 (120- 128)

Gmina Postomino. Mini przewodnik turystyczny. Gdynia 2003, Wydawnictwo „Region”

Górecki Zbysław: Piękna Księżna”. Darłowo 2003 {esej historyczny poświęcony władczyni darłowskiego zamku}.

Günter Machemehl {katalog wystawy} red. Jan Sroka, Sławno 2001

Günter Machemehl (1911-1970) {katalog wystawy} red. Jan Sroka, Sławno 2004, wydanie drugie , zmienione.

Heinrich Eugen von Zitzewitz – Wizje i pasje {katalog wystawy} red. Jan Sroka, Sławno 2002.

Historia i kultura Ziemi Sławieńskiej T. II {materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Fundację „Dziedzictwo” - Sławno, kwiecień 2003} pod red. Włodzimierza Rączkowskiego i Jana Sroki, Sławno 2003. Tom zawiera: Jan Sroka, Włodzimierz Rączkowski: Wypełnić pustkę – przywracanie wymazanego dziedzictwa kulturowego – kilka uwag wprowadzenia; Tomasz Kaspróicz: Stałość w zmienności – osadnictwo z

przełomu er w Warszkwie; Piotr Wawrzyniak: Czy można 'rewolucjonizować' historię Sławna ? Archeologia o początkach miasta; Andrzej Chłudziński: Nazwy osobowe burmistrzów Sławna do 1864 roku; Sylwia Wesołowska: Z dziejów szkolnictwa na Ziemi Sławieńskiej; Krystyna Rypniewska: Z historii przedwojennej posiadłości w Osiekach; Ewa Gwiazdowska: Obraz dworów Ziemi Sławieńskiej w albumie Alexandra Dunckera (1860-1865); Zbigniew Celka, Zbigniew Sobisz, Dorota Morka: Herbarium sławieńskie – wstępne informacje o unikatowym odkryciu; Zbigniew Sobisz, Dorota Morka, Zbigniew Celka: Materiały do flory Ogrodu Botanicznego w Sławnie; Isabel Sellheim: Der Bildhauer Wilhelm Gross – Schöpfer der Stefan- Büste in Stolp; Leszek Walkiewicz: Tajne obiekty militarne z czasów II wojny światowej w Darłowie i okolicach; Marek Żukowski: „Oczyszczanie” szeregów Polskiej Partii Socjalistycznej na terenie powiatu sławieńskiego; Krystyna Rypniewska: Z dziejów zabytkowych świątyń dawnego województwa koszalińskiego w latach 1945-1989.

Historia i kultura Ziemi Sławieńskiej. Gmina Postomino T. III {materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Fundację „Dziedzictwo” w maju 2004 r. w Jarosławcu} pod red. Włodzimierza Rączkowskiego i Jana Sroki. Sławno 2004. Tom zawiera: Zbigniew Galek: Dziś i jutro Ziemi Postomińskiej; Waclaw Florek: Krajobraz gminy Postomino jako wynik ewolucji środowiska; Ignacy Skrzypek: Z najdawniejszych dziejów gminy Postomino; Mirosław Ciesielski, Piotr Wawrzyniak: Rozwój osadnictwa w rejonie wsi Dzierżęcín , pow. Sławieński, w późnym okresie przedrzymskim, w okresie wpływów rzymskich i wędrówek ludów; Andrzej Chłudziński: Nazwy miejscowe gminy Postomino; Sylwia Wesołowska: Z dziejów szkolnictwa na Ziemi Postomińskiej; Sebastian Deren: Legenda Hansa Langa; Elżbieta Szalewska: Siedziby dworskie i architektura pałaców Ziemi Postomińskiej; Zbigniew Sobisz, Zbigniew Celka: Parki dworskie gminy Postomino; Ewa Gwiazdowska: Czar wakacji i smak codzienności – gmina Postomino w ikonografii; Gerhard Wietek: Karl Schmidt – Rottluff in Jershöft (1920-1931); Zbigniew Mielczarski: Dzieje poligonu w Wicku Morskim; Elżbieta Raszeja: Krajobraz kulturowy wsi Staniewice i Nosalin; Radosław Berek: Budownictwo ryglowe na Pomorzu – tradycja i współczesność. Realizacja projektu edukacyjnego w Łącku; Konstanty Kontowski: Postomińskie cmentarze; Elżbieta Florek: Zagospodarowanie turystyczne gminy Postomino na tle walorów przyrodniczo-krajobrazowych i kulturowych.

Ikiewicz Jolanta: Topór kamienny z mierzei jeziora Kopań (w:) Koszalińskie Zeszyty Muzealne , T.23, 2001, s.155-161

Informator powiatu Sławieńskiego. Dodatek do „Głosu Pomorza” z 30 IV 2003 r.

Jenett-Machemehl Ingrid: Lyrisches Erbe des Expressionismus. Machemehl-Ausstellung in Schlawe (w:) Pommern, 3/2001, s. 42-43

jes {Jan Sroka}Zaduszki filmowe {o H. M. Majewskim} (w:) Głos Pomorza , nr 253/ 2001

jes {Jan Sroka}: Nie słyszą , ale chcą żyć :jak wszyscy {o Ośrodku Szkolno-Wychowawczym dla Dzieci niesłyszących} (w:) Głos Pomorza , nr 269/2001

jes {Jan Sroka} Kolej w powiecie sławieńskim (w:) Gazeta Sławieńska, Nr 6/ 2004, s. 11-12

jes {Jan Sroka} Obraz Sławna na pocztówkach (w:) Gazeta Sławieńska 2003: Nr 1, s.-22, nr 2 s.16-17, nr 3, s. 13-15, nr 4, s.12-13.

jes {Jan Sroka} Sławno na rysunkach Rudolfa Muchowa (w:) Gazeta Sławieńska, nr 2/2004, s. 21-22

jes {Jan Sroka}: Sławieńska resursa (w:) Gazeta Sławieńska, nr 3/2004, s.13-14

jes {Jan Sroka}: Widoki Sławna – Otto Kuske (w:) Gazeta Sławieńska nr 5/2004, s.11-12

js {Jan Sroka}: Początki sławieńskiego ogrodu botanicznego (w:) Gazeta Sławieńska, nr 6/2003, s. 3-4

js {Jan Sroka}: Wilhelm Gross (1883-1974), (w:) Gazeta Sławieńska, 2003, nr 8, s.8-10 i. nr 9, s.8-10

js {Jan Sroka}: Znani ludzie dawnego Sławna – Herman Kühn (w:) Gazeta Sławieńska, nr 1/ 2004, s.10

Kachnicz Zenon: Młodzież w konspiracji antykomunistycznej na przykładzie działającej po drugiej wojnie światowej na Pomorzu Środkowym Polskiej Organizacji Wojskowej (w:) Przegląd Zachodniopomorski, 2001, z. 1 ,s. 87-103

Kapiszka Zenon, Szczepanowski Krzysztof: Z dziejów pożarnictwa na Ziemi Sławieńskiej, Sławno 2002

Leśniewska Cecylia: Aktualne przeobrażenia ekonomiczno-społeczne terenów wiejskich na przykładzie gminy Sławno (w:) Słupskie Prace Matematyczno-Przyrodnicze, 12 / 1999, s. 113-133

Łuczak Mirona: Kolorowe motyle. Bogdan Trojanek – Terne Roma. 2003.

Neitzel Ulrich: Über die Mauer der Stadt Schlawe. Die gedankliche Rekonstruktion einer nicht mehr vorhandenen Stadtbefestigung. (w:) Pommern, 3/2001, s. 12-19

50-lecie Zespołu Szkół Agrotechnicznych. Technikum Wodnych Melioracji w Sławnie. Sławno 2004.

Potkowski Edward: Liber beneficiorum kartuzji darłowskiej: książka i kultura piśmienna Pomorza Zachodniego (w:) Aetas media, aetas moderna: studia ofiarowane profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi w 70- tą rocznicę urodzin, Warszawa 2002, s. 713-720.

Popielas - Szultka Barbara: Kartuzi Darłowa w społeczeństwie Pomorza (w:) Kartuzi: teksty , książki, biblioteki, T. 1 Warszawa 1999, s. 105-116

Powiat Sławieński. Mapa turystyczna 1:100 000, Gdynia 2002. Wyd. „Region”

Powiat Sławieński. Informator, 2003

Powiat Sławieński. Informator Turystyczny. Bydgoszcz 2002

Powiat Sławieński. Tuchola 2003.

Rączkowski Włodzimierz: Przeszłość dla twórczego rozwoju: Fundacja „Dziedzictwo” w działaniach na rzecz przywracania i ożywiania dziedzictwa kulturowego (w:) Gazeta Sławieńska, nr 6/2003, s.710

Sellheim Isabel: Der Bildhauer Wilhelm Gross – Schöpfer der Stephan-Büste in Stolp (w:) Stolper Heimatkreise e. V. Mitteilungsblatt 2003, Burgdorf 2003, s. 17-22

Sławno i Ziemia Sławieńska – historia i kultura. Materiały z pierwszej międzynarodowej konferencji, Sławno, 19-20 kwietnia 2002, pod red. Wojciecha Łysiaka, T. I Poznań 2002. Tom zawiera: Hans Georg Bergmann, Schlawe -Sławno. Dwa miasta, jedno miejsce; Derk Steggewenz, Moje wspomnienie; Ignacy Skrzypek, Groby Olbrzymów koło Barkowa; Włodzimierz Rączkowski, Diether — Dennies von Kleist. Archeolog — amator, a nauka i ochrona dziedzictwa archeologicznego w Niemczech w okresie międzywojennym; Wojciech Łysiak, Kart Rosenow - wielki regionalista, badacz i miłośnik Ziemi Sławieńskiej; Piotr Wawrzyniak, Umocnienia miejskie Sławna; Arkadiusz Słabig, Święta Góra i klasztor Marientron koło Darłowa; Agnieszka Szczepaniak - Kroił, Czarownice w Sławnie i okolicach w XVI-XVII wieku; Sylwia Wesołowska, Dzieje progimnazjum w Sławnie; Dominik Kubicki, Między zabytkowością dzieła sztuki, a dojrzałością wyrażanej tradycji wiary;Ewa Gwiazdowska, Czy dawny obraz Stawna znany jest tylko z mapy Lubinusa?; Joanna Brył, Kari Schmidt Rottiuiff i jego kontakty ze Sławnem; Konstanty Kontowski, Cmentarze Ziemi Sławieńskiej; Arkadiusz Jełowicki, Wybrane przykłady zachowania dawnych majątków na Ziemi Sławieńskiej; Sebastian Karol Dereń, Gmina Żydowska w Sławnie w latach 30- tych XX wieku; Magdalena Bonowska, Dawny folklor Ziemi Sławieńskiej; Tomasz Siemiński, Święta

Góra w Polanowie. Obraz mitu; Elżbieta Szalewska: Krajobraz wsi nizinnych na Pomorzu Środkowym; Henryk Soja: Wiejskie budownictwo powiatu sławieńskiego; Maciej Hejger: Wysiedlenie ludności niemieckiej z Ziemi Sławieńskiej po II wojnie światowej; Marek Żukowski: Powstanie i organizacja władzy ludowej w Sławnie w latach 1945-1946.

Sławno w malarstwie/Schlave in der Malerei. 685 lat Sławna 1317-2002 / 685 Jahre Schlave 1317-2002. red. Jan Sroka {teka zawierająca 10 reprodukcji prac , których tematem jest Sławno}.

Sławno. Dawne fotografie i pocztówki / Schlave. Alte Fotografien und Ansichtskarten. Tekst i wybór zdjęć Maria Poprawska i Jan Sroka, Sławno 2002

Słownik współczesnych nazw geograficznych Pomorza Zachodniego z nazwami przejściowymi z lat 1945-1948 pod red. Tadeusza Białeckiego, Szczecin 2002.

Sroka Jan: Sztuka i historia (w:) Obserwator Zachodniopomorski , nr 4, lipiec 2001, s. 30-31

Sroka Jan: Spotkania z prahistorią (w:) Obserwator Zachodniopomorski , nr 6, wrzesień 2001, s. 41

Sroka Jan: Ein Denkmal und eine Vernissage/ Pomnik i wernisaż {o pomniku H. E. von Zitzewitza „Chrystus przychodzi do Sławna i wernisażu G. Machemehla} (w:) Pommersche Nachrichten , Nr 3, Sommer 2001.

Sroka Jan: Sławno 1900 (w:) Gazeta Sławieńska, Nr 2/2001 s. 1,14

Sroka Jan: X lat Fundacji „Dziedzictwo” (w:) Gazeta Sławieńska, nr 1/ 2002. s.10-11

Sroka Jan: Festiwale, festiwale {25 lat Festiwali Orkiestr Dętych w Sławnie} (w:) Gazeta Sławieńska , nr 3/2003, s.4-5

Strategia rozwoju powiatu sławieńskiego do roku 2015. Sławno 2002

Szpilewski Stanisław: Zamek w Darłowie (w:) Spotkania z zabytkami, 2001, nr 8, s. 27-28

Siemińska - Rokita Stefania: Nowa Niwa, Słupsk 2004, Wydawca: ARW LenART {wspomnienia autorki w części dotyczą Sławna i Ziemi Sławieńskiej}

Stadtmüller Ewa: Bezimienny strumyk. Kraków 2001 {legandy o Borkowie} Szlakiem Wieprzy i Grabowej. Informator Ekologiczny. Dziennik Bałtycki, III 2003.

Tarcholski Maciej: Struktura przestrzenno-funkcjonalna portu Darłowo (w:) Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Morskiej w Szczecinie, Nr 58/2000, s. 307-328.

Twardochleb Bogdan: Witam tego jegomości. Trwały powrót na Pomorze, czyli Heinrich Eugen von Zitzewitz (w:) Kurier Szczeciński, z 7 lutego 2003, s. 19.

Wendt Eckhard: Ein schönes Stück Stettin und Hinterpommern . Dem Stettiner Maler Otto Kuske zum 115. Geburtstag (w:) Pommern, 3/2001 s. 39-41

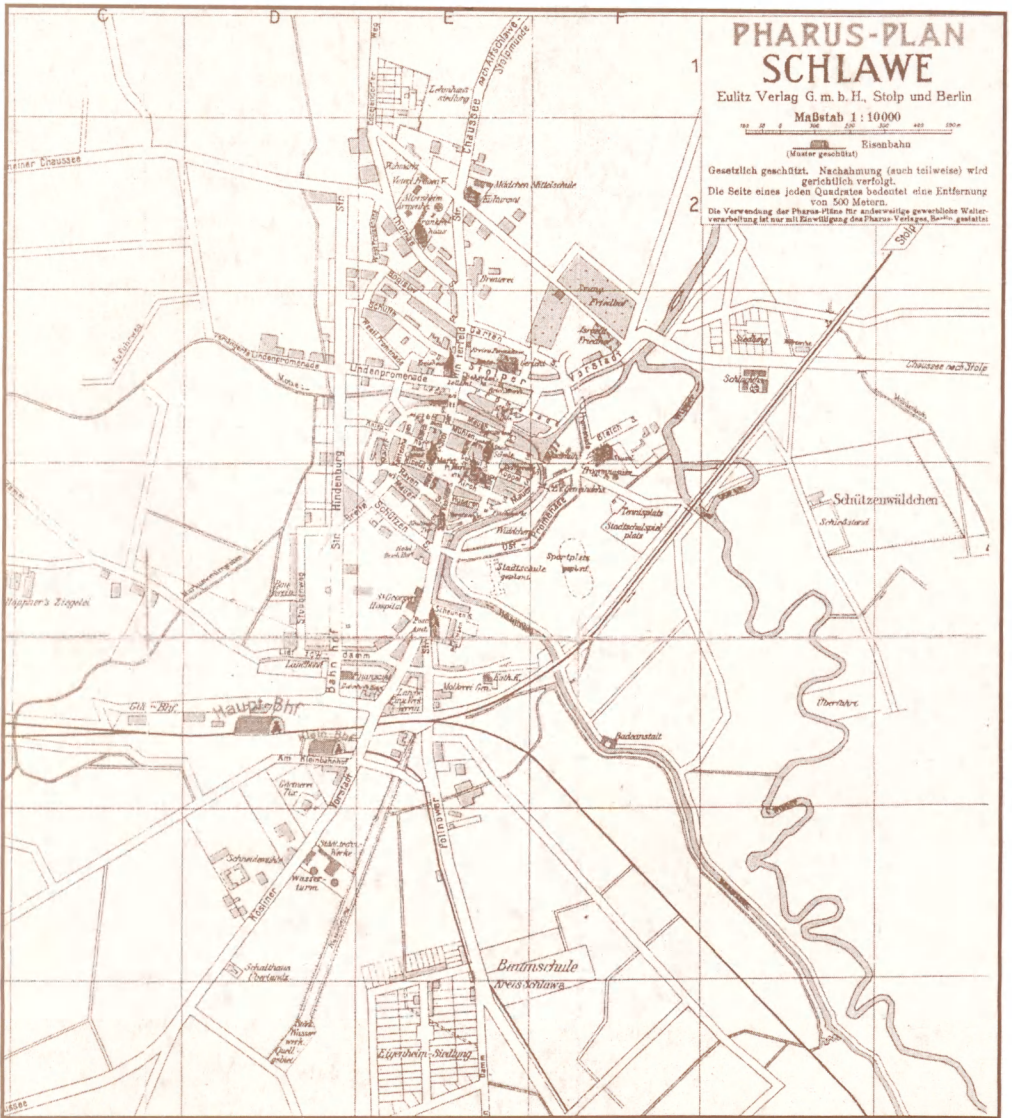
Wilhelm Gross 1983-1974 {katalog wystawy} red. Jan Sroka, Sławno 2003

Zeszyty Sławieńskie. Red. Jan Sroka, Nr 1/2003. W numerze: Andrzej Chludziński: Nazwy mieszkańców Sławna w „Liber Beneficiorum Domus Corone Marie Prope Rugenwold” (1406-1528); Marek Żukowski: Organizacja i działalność Muzeum w Darłowie w latach 1930-2002; Leszek Walkiewicz: Stocznia statków żelbetowych i związany z nią obóz przymusowej pracy w Darłowie; Jane Pejsa: Misja na Pomorzu {fragment: książki: „Misja na Pomorzu, tam gdzie Bonhoeffer spotkał się z holocaustem. Historia i dziennik podróży”}

Żukowski Marek: Kształtowanie się organów władzy na Pomorzu Zachodnim w latach 1945-1946. Studium Historyczno-prawne, Koszalin 2001.

(jes)

Plan Ślawa z 1926 roku